

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 159 (16769)

2003 чылдың
ДЕКАБРЬ 18,
четверг

Ат салган шагы 15.15
Садар өрттээ 3 рубль.

Кызылчылар болгаш дыштанылга

Декабрь 12-де Кызыл хоорай чагыргазының Аныяктар болгаш спорт талазы-биле комитеди «Тайга» станциязынга хаак спортунуң сезонунуң ээлчеглиг ажыдышыкынын байырлыг байдалга эртирип, РФ-тиң Конституциязының хүнүнге болгаш Кызыл хоорайның тургустунганындан бээр 90 чыл оюнга турскааткан школачылар болгаш организациялар, албан черлериниң командаларының аразынга хаак маргылдаазын эрттирген.

“Тайга” станцияда

Ол хүн эртенгиниң 9 шакта Кызыл хоорайның чагырга бажыңының чанынга 3 улуг автобустар чыскаалдыр турупкан. Удаваанда олар баш удур харын аштап белеткээн орук-биле «Тайгаже» үнүпкен.

«Тайга» станциязы бо-ла болгай. Ында хаактар үлеп турар аныяк эр дыштаныкчыларга 20 хире хаак бар дээрзин чугаалайдыр. Кызылдың муниципал-унитарлыг «Спорт» бүдүрүлгези (мурнунда И.Ярыгин аттыг спорткомплекс турган) хаактарны 1 шакта 50 рубльге хөлезилеп берип турар болду. Ол-ла черде изиг шай, быжырган аш-чемни садып тур. «Тайга» станциязында оон аңгыда Иштики херектер ямызының ажылдакчыларының дыштанып чурттаарынга таарымчалыг кылдыр туттунган чаа, чараш, ыяш бажың.

Станция-биле таныжылга үезинде аалчылар база бир чүүл-дү эскергенер. «Машина тургузары 20 рубль өрттектиг» дээн чарлалды оон-моон келген улус номчааш, «Чоорту кижжи бүрүзү кээп дыштанып шыдавас апаар тайга эвес бе моң» дийип, боттарының анаа таарзынмаанын илередип турдулар.

Хаак сезону ажыттыңан

Мындыг янзылыг кыска таныжылга соонда аныяк-чалыы бол-

гаш хоочун хаакчылар аразынга спорттуң кышкы хевирлериниң бирээзи — хаак сезонунуң ажыдышыкынынга турскааткан маргылдаа болган. Чылганнарга республиканың Хаак талазы-биле федерация даргазы, Күрүнениң өрт камгалал албанының эргелелиниң начальниги, полковник Н.М. Монгуш, ТР-ниң Дээди Хуралының Хоойлужудулга палатазының даргазының оралакчызы Б.К. Балчий-оол болгаш өскелердаа байыр чедиргенер. Ооң соонда кол судья Ч.А. Удумбара спортчуларны маргылдааның эртер байдалы-биле таныштырган.

Школачыларның болгаш улуг улустуң 3 кижиден тургустунган эр база хөрээжен командалар аразынга хаакка маңаарының эстафетазынга ниитизи-биле 200 ажыг спортчулар киришкен. Школачылардан Кызылдың 14 дугаар школазындан аңгыда, хоорайның арткан школаларындан өөреникчилер база Сукпак, Чаа-Хөл, Турандан школачылар келген. Оларның аразындан Кызыл хоорайның 1 дугаар школазындан 20 хире өөреникчилер болгаш башкылар маргылдаага эң идепкейлиг киришкен. Ук өөредилге черинде хаак аймаа шуут чок болза-даа, школаның директору Р.Н. Хайманова уруглары-биле кады тайгага кээп, оларга хаактарны хөлезилеп берип, маргылдаага киржир арганы тургускан.

Массажыдар дизе...

Школачы уруглар аразынга эстафета эгелей бергенде, дыштанып келгеннерге ужуражып чугаалаштым. Хаак спортунуң республикада амгы байдалы, ону бедик деңгелче көдүрер болгаш сайзырадыр дизе чүнү канчаарының дугайында сонуургаан айтырыгларымга олар дараазында харыыларны бергенер.

ТР-ниң Дээди Хуралының Хоойлужудулга палатазының даргазының оралакчызы Борис Балчий-оол:

— Хаак — спорттуң эң шимченгир хевири, ол кижиниң тыныш органнарындан эгелээш, бүгү органнарының болгаш магаботтуң ниити сайзыралынга улуг салдарлыг.

Республикада хаак спорту бодунуң ниити хевирин салбаан, ынчалза-даа улуг хөгжүлдө, массалыы кошкак. 70-80 чылдарда республиканың бирги чери дээш эртип турган алдарлыг «Саянская зима» дээн чижектиг маргылдааларга-ла киржип чораан хоочун спортчулар хаак спортунуң өзээн тургузуп турар. Олар бо хүнге чедир ам-даа маргылдааларга киржип, аныяктарга үлегерин көргүзүп чоруур. Хаак спортунче хөй кижини хаара тудуп, массажыдар дизе, школалардан эгелезе чогумчалыг.

(Уланчызы 2-ги арында).

БАЙЫР ЧЕДИРИИШКИНИ

Хүндүлүг Чылгычы Чимит-Доржуевич!

Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутатынга соңгутканыңар-биле Силерге чүректин ханызындан байыр чедирдим.

Силер күрүнениң социал-экономиктиг байдалын улам ыңай быжыглаарынче, бистин чоңувустун чаагай чоруун бедидеринче угланган хемчеглерни амьдыралга чайгылыш чок боттандырар дээш туржурунарга быжыг бүзүрелдиг мен. Ол ышкаш Силер россия тараачыннарының эрге-ажыктарын камгалаарынга бодуңарны идепкейлиг көргүзөр силер деп идегеп ор мен.

Ол ышкаш Силер депутат ажыл-чорудулганың боттандырып тура, күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг болгаш тус чер органнары-биле сырый харылзаалыг ажылдаарыңарга идегеп тур мен.

Улуг Россияның чаагай чоруу дээш ажылыңарга чогаадыкчы чедишикчинерни күзедим.

Хүндүлел-биле,

Россия Федерациязының Чазак Даргазының
оралакчызы А.ГОРДЕЕВ.

ЧАЙЫНДЫДАН ЧАЙЛААР ДЭЭШ

Эрзиниң Мөрен суурда хем чайындылааш, суурнуң артыкы кудумчуларын хөмө ала берген. Суг бажыңнарының подвалдарынче кирген, кудуктар доңган. Дарый хемчеглер алырының талазы-биле Чазак Даргазынга болган ажылчын хуралга байдалды сайгарып чугаалашкан. Шериг-оол Дизиживич хамааржыр ямылар, албан черлеринге чогуур даалгаларны берген.

Хуралдың түңнелинде 9 чүүлден тургустунган хемчеглерни хүлээп алган. Ол езугаар Мөрен суурнуң сугга алыскан чурттакчыларынга хөмүр-дашты сөөртүп чедирип бээр, аш-чем болгаш эм-тан аймаа, септелге кылыр материалдар, подвалдардан суг үндүр сордулар техника-биле хандырар болган. Сугнуң оон ыңай чалбарып чайын-

дылаарын болдурбас талазы-биле чалдарны кылыр.

А ижер сугну сөөртүр талазы-биле ажылды суму чагыргазы боду организаастаарын Ш.Д. Ооржак чугаалаан. Тус чер чагыргаларының чүү-даа болу бээрге, чүгле Чазакче көрнүп алгаш, даамай олурарын дарга шүгүмчүлээн. Ажыл-агыйжы, угаанныг удуртукчу болза суг сыыгай берген турда, чылыг күзүн-не хемниң эрги унун аштадып алыр турган. Азырадыкчы хөөн башта-мээде сиңип калган, боттуң багай ажылын акша-төгерик чедишпези-биле тайылбырлаар чанчыл тып алган. Ынчангаш камгалаптар улус бар дээш даамайлань олурбайн, бодунуң харыылап олурар девискээринде бүгү байдалды холга тудуп алыры чугула.

Бистин корр.

МАРГЫЛДААЖЕ ЧАЛАП ТУР

Тыва Республиканың бокс болгаш кик-боксинг федерациязы Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы, тыва бокстуң бирги эгелекчизи, спорттуң хоочуну Юрий Алексеевич Чихачевтуң 65 харлаан юбилейинге турскааткан Делегей, Европа болгаш Россия чемпионнарының киржилгези-биле республика чергелиг бокс маргылдаазын **бо чылдың декабрь 18-20 хүннеринде** Кызылдың күрүне филармониязынга организастан эрттирер.

Программазы:

1. Хүндүлүг юбиярга байыр чедиришикни.
2. 1960-70-80 чылдарда Тываның, Россияның, Европаның, Делегейниң бокс чемпионнарының хүндүлел езулалының парады.
3. Тываларның алдарлыг болгаш аныяк артистериниң концерти.
4. Бокска республика чергелиг маргылдаа.

Эгелээр шактары:

- Декабрь 18-те 14.00 шакта.
- Декабрь 19-та 14.00 шакта.
- Декабрь 20-де 12.00 шакта. Кирери хостуг.

Маргылдааның кол судьязы: делегей категориязының судьязы Монгуш С.Д.-С.

Кол секретары: национал категорияның судьязы Шивит-Хуурак И.К.

Хаак сезонунуң ажыдышыкыны.

Юрий Дарбааның тырттырган чуруу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНДАН

Тыва Республиканың Чазак Аппарадының, Чазак Даргазының Канцеляриязының коллективтери Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шериг-оол Дизиживич Ооржакка, оон өг-бүлезинге, төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге Александр Курутаевич ООРЖАКТЫҢ озал-ондакка таварышкыш мөчээни-биле ханы кажыыдалды илередип тур.

Кызылчылар болгаш дыштанылга

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Спорт кижинин кадыкшыл байдалын, күш-шыдалын экижидер, мага-бодун дадыктырар болганда, спортту сайзырадырынын талазы-биле, эң ылангыя коллективтерге массаждар сорулгалыг тускай хоюлуну хүлээп алыры чугула деп санап турар мен.

Мурнунда бо хевир сайзырап турар чылдарда ажилчын коллективтер шуптузу маңа кээп зачеттар дужаап турган, ам ындыг эвес-тир. Коллектив күш-культура-биле сырый харылзаалыг болур болза, ажилдакчыларнын кадыкшыл байдалы экижип, янзы-бүрү аарыглардан аарыыр чоруктар эвээжээр. Коллективке спортту массаждар ажилга удурткучунун киржилгези, деткимчези база улуг рольдуг. Бөгүн бо маргылдаада киржикчилернин хөйү, оларнын хаактарынын бедик шынарлыг спорттун бо хевир катеп тургустунуп эгелээнин херечилеп турар-дыр — деп, ол демдегледи.

Хаак секцияларында

Чаа-Хөл кожуунун спорт школазын төлээлеп келген 6 оолдун тренер башкызы Айланмаа Хоюгбан хаак маргылдаазына чылдың-на чүгле Тожу, Би-Хем, Таңды кожууннардаан школачылар кээп киржип турганын база бо чылын киржикчилер саанынын көвүдээнин онзалап демдеглээш:

— Чаа-Хөл кожуунун спорт школазында 3 хаак секциязы эртип турар. Секцияже колдуунда боттары хаактарлыг оолдар кээп турар, а күзелдиг уруглар оон-даа хөй-дүр ийин. Школада 20 хире хаактар уругларга чедишпейн баар, хаактарнын өртек-үнези улуг болганындан ада-ие бүрүзү ону уругларына садып берип шыдаваас болур-дур — деп хараадап чугаалады.

Школаларда хаактар

Чоокта чаа Сукпак ортумак школазынын 40 чыл оюн демдеглээн марафонун ачызында Сукпак школазы 4 хаак комплектизин садып алганын база ук

школаны төлээлеп 5-8 класстың 12 өөреникчилери келгенин Сукпак школазында элээди уругларнын хаак клувунун башкызы Алексей Ховалыгнын дыңнатканы болза:

— Эрги ыяш 11 хаактарны аңаа немей септеп-селип алгаш, уругларны өөредип турар бис. Олар амгы үенин чылгыр, эптиг хаактары ышкаш эвес, ынчалза-даа хаактап өөрениринге ажыглап болур. Оларны септээринге херек артык кезектер, чылгыр болзун дээш аңаа чаар чук тывылбазы бергедээшкннерни тургузуп келир. Амгы үеде чаңгыс өөреникчиге бөдүүн, чартык пластик хаак дериг-херекселин садарынга эвээш дизе, 2500 рубль херек-тир — деп, башкы чугаалады.

Ынчал кээрге хаак спортун массаждар болгаш сайзырадырынга баштай-ла школаларга хаак баазаларын дериинге хөй материалдыг чарыгдалдар негетинип турар болуп турар. Маңаа хамаарыштыр «Тайга» станциязынга болган байырлыг ажыдышыкыга киржип келген Кызыл хоорайнын өөредилге комитетинин даргазы Галина Ивановна Гостева хаактарнын өртек-үнези улуг болза-даа, чоокку үеде школаларга хаактар садар дугайында, ылавылаарга, амдызында бир школага 10 хире шынарлыг хаак комплектилери садарын дугайында ажыл чоруп турарын дыңнатты.

№ 11 школадан кыстар

Маргылдаанын түнелинде уруглар командаларындан 11 дугаар школанын уруглары эгезинде өскелерден элээн озалдап чорза-даа, төнчүзүнде хамыкты мурнап, 1-ги черни чаалап алдылар. 2-ги черде 2 дугаар школанын кыстары. 3-күзүнде — 15 дугаар школа.

Оолдардан чаа-хөлчүлөр арыг тиилелгени чедип алганнар. 2-3-кү черлерни 15, 3 дугаар школанын оолдары ээлээн.

Бедик шаңнал — улуг идиг

Республикада хаак спортунга болгаш чадаг чарышка болуп эрткен маргылдааларга шаңналдыг черлернин эдилекчиле-

ринин бирээзи — Иштики херектер шугумунун ажилдакчызы, майор Алексей Кашпык-оолович Оюн Таңды кожуунун Сосновка суурга өөренип тургаш, школачы чылдарындан эгелеп хаак спортунга хамаарыштыр бодалдарын мынчаар илереткен:

— Хоорайдан өөреникчилер, спортчуларга «Тайга» станциязынга чедип тренировкаларынын херек. Оода дыштаныр хүннерде доктаамал маршруттуг автобусту тургузары күзөнчиг. Чаа хаактап эгелеп чоруур оолдар, уругларга хаак баазаны хоорайдан ырак эвес турар болза, оон-даа эки болур-дур ийин.

Хаак спортун сайзырадырынга маргылдааларнын шаңналдары бир кол идиг болур. А спортчу кижиге оон аыш-чеми, спортчу дериг-херексели тускай черни ээлеп турар — деп, ол демдеглей-дир.

Маргылдаага улуг улустун аразынга оолдардан хоорайнын өрт албанынын «Динамо» командазы тиилээн. Команданын 3 кезүгүнү 5-5 км черни ниитизи-биле 51,36 минута иштинде эртип, эң эки үени көргүскөн.

Ажыдышыкыга Би-Хемнин Туран хоорайнын 2 дугаар школазындан 7 оол келген. Олар өөреникчилер аразында эвес, а улуг улус аразында киришкеш, 2-ги черни чаалап алганнар. Оолдарнын удурткучу башкызы — республикада хаак спортунун хоочуну Сергей Ондарович Уйну-оол.

Эр улус аразында 3-кү черни 1 дугаар школанын командазы чаалап алган. Херээжен улус аразында 2 команда киришкен. Тиилелгени өрт албанынын «Динамо» командазынын уруглары чаалап алган. Ийги чер — 1 дугаар школанын башкыларында. Организациялар аразында ниитизи-биле эң эки киришкени дээш 15 болгаш 1 дугаар школаларнын коллективтеринге 2-2,5 мун рубль шаңналдарны тывыскан. А тиилекчи командаларга болгаш эң эки көргүзүлгелериг болган хаакчыларга шаңнал кылдыр радиоприемниктерни, спортчу формаларны тывыскаалаан.

Чойганмаа САТ.

Истелге чоруп турар**САГЫНДЫРАРГА, ДОРААН БООЛААН**

Бо таварылга ноябрьда болган. Чеди-Хөл кожуунун иштики херектер кылдызын дүвүрөнчиг медээ келген. Сайлыг суурнун Маяковский кудумчунда №18 бажынын чанында ийи херээжен кижини боолап каан чытканын шагдаа черинче дыңнаткан.

Чеди-Хөл кожуунун прокурорунун хүлээлгезин күүседип турар Чечена Сайын-Херел ноябрь 14-те дораан-на РФ-тин КК-нин 105 чүүлүнүн 2 кезээнин «а» пунктузу-биле — ийи болгаш оон хөй кижини өлүргенинге холбашкан чүүл-биле кеземче херээн оттурган.

Ол-ла хүн республика прокуратуразына оперативтиг хуралга аар херекти илередирин ТР-нин прокурору Камил Кудряев бодунун контролонга алган. Прокурорунун оралакчызы Бадма Бадмаев ук кожуунче прокурор-криминалист Артур Монгалды аар херектер истекчизи Геннадий Кюрюну, кол специалист Андрей Семеновту чоруткан. ТР-нин ИХЯ сайы-дынын бирги оралакчызы Вале-

рий Конгар, оперативтиг төлээ Окал-оол Күжүгет, милициянын ОМОН отрядынын 50 дайынчызы база аңаа чеде берген.

Ноябрь 13-те Б.А.-Т. дээрзи аажок эзирик турганы илерээн. База бир шилди божудупкаш, чаңчаттынып-кончуттунгаш, кадайын, уругларын бажынындан үндүр сывырыпкан. Дүн ортузунда оттуп кээрге, арагазы, кадайы, уруглары-даа чок боорга, биче араалыг боозун, хөй октарны ап алгаш кудумчуга базып турда, ийи херээжен ужуражы берген. Оларнын бирээзи ону сагындырып, чана бээрин саналдаарга, Б.А.-Т. ук херээжени боолап каан, өскези алгырып, ыглап турда база-ла бажынче боолаан. Өлүрүкчү өлүп чыткан ийи херээженнин

бирээзинин бажынче бир, өскезинин бажынче ийи улаштыр боолааш, кылаштап чоруй барган. Өлгеннерин чанынга беш хола, 18 ок чыткан.

Өлүрүкчүнү ноябрь 15-те туткан. Суд болгуже оон адын адаваалы. Ол 25 харлыг. Хову-Аксы суурга төрүттүнгөн. 11 класс дооскан. Ийи бичии уруглуг. Мурнунда хулиган херек үүлгөткөш, шииттирип чораан. Истекчилер оон бажынындан ТОЗ-8 деп өске боону база эрги шагнын англи алды кырлыг бердан боозун хавырып алган.

Өлүрткен херээженнер болза: 18 харлыг О.С.Севек, ол № 9 ПУ-нун сургуулу. Өскези Б.О.Оюн — назы четпээн 3 уруг кижизидип турган, хары 36.

Амгы үеде истекчилер суд-медицина, баллистика база физика-техниктиг экспертизаларнын түннелдерин манап турар. Чыл төнчүзүнге чедир херекти судче кирер.

Василий КРИВДИК.

ШОЙГУНУ ЧҮГЕ ШУГУЛДАТКАН ЧООР?

Ноябрь айда эрткен парламент сонгулдалары республиканың парлалга арыннарын барык долган турган. Оон-биле кады республика Чазаанын оралакчы даргазы Шолбан Кара-оолдун ады элээн көскүлөң бооп, кандидаттар хүрээленкинден үнгени хөй-ниитиниң кичээ-гейин хаара тудуп турган.

Төөгүге чүү турбас боор, кол буруулуг кижилер безин «курга» базып үне бээр-ле болгай. Оларнын чамдыктары боттарынын политиктиг ажылы-биле республикага турум байдалды болгаш чаңгыс эпти камгалаан маадырлар-даа апаар. Оларнын шуптузу Шойгунун ачызы апаар. «ЧР-ниң» удурткучу партиязынын арнын камгалап алыры-биле маңаа ужуп келиринден чалгаараваан болгаш сонгулдалардан ойталаарын Кара-оолдан хөйге көзүлдүр дилээн. Эр кизи ээрешпээн болза Кара-оолдун кандидаттан ойталаашкыны бир янзы турар турган боор.

Ындыг алдарнын элдептиг болгаш каттырынчынын политикаже чаа-ла сундугуп чоруур кизи безин билип каап болур. Кара-оолдун ойталаашкыны оон бодунга крест кадап берген, ол политиктиг сценанын тускайлан, хамаарышпас киржикчизи апарган. Бир эвес ноябрьда дүшкен шоу туманны астырар болза, чаңгыс барымдаа артар — Кара-оолдун деткимче алыр аргазын Шойгу казып каапкан. Ону кылбаан болза, анык политиктин арын-нүүрү саван көвүү дег чарлы бээр турган.

Бурган-на өршээзин, ойталап, дүжүп берип турар-даа ыйнаан. Эрткен херекти канчаар боор, харын-даа партиянын, барык өг-бүленин херээ ышкажыл. Оон элдептиг чүве оон соонда уламчылаан болчук. Оон улаштыр чүл дизе даштар дажажып эгелээни-дир ийин. Сергей Шойгуже аан. Бүгү-ле чүвеге буруулуг болган кизи ол болган чүве бооп-тур. Ол тус черин Чазаа-биле сүлчээ кылгаш, Шолбан Валерьевичин хол-будун оора долгап каан джир-дир. Хууда партиязынче болгаш төрөөн чонунче дүкпүрүккен-даа дээр. Ындыг төрөлдүн биске херээ бар бе: оон ОБЯ талазы-биле оралакчызы — оор болгаш баятан, оон боду база ховар эвес шырак, Рублевкада 8 млн. доллар өртектиг ордулуг... Бо бүгүнүн соонда аңаа чүгле Тамбов бөрүзү төрөл болур!

Совет информациянын сарыг делгеминге чыылган бо бүгү хирчамны боттарын хамаарышпас парлалга бис деп санап турар хоорайнын ийи солуну команда алган чүве дег, ай дургузунда-ла Тываны дургаар бүлгүрүккен. Элдептиг-ле аа, россия эрге-чагыргада улуг албан-дужаалда ажилдап чоруур чаңгыс чер-чурттуун ынчаар дорамчылай көөрге таарышпас херек-тир. Огун согарынга иези дузалаар дээни-биле демей шуугаазын-нар-ла-дыр.

Думага моон мурнундагы сонгулдаларга ындыг чөңгээ турбаан, ынчаарда Шойгу төрөөн республиказынга ажылы-биле удурлангаш, чаңгыс мандаттыг округка Галина Салчак биле кады өскерткен эдертип келгени генерал Локтионовту кожуп кааш, «Чаңгыс эптиг» даңзызынга тыва язы-сөөк ылгакчыларынын удурткучузу кирип каан. Мындыг базымны республика Баштыны Шериг-оол Ооржак шыдамык эрткен, үүрмек хомудалдарны херекке албаан болгаш россия политикага оон туруштарын быжыглаары-биле база Тывага турум байдалдарны арттырары-биле чаңгыс чер-

чурттуун деткээн. Бо айтырыгны арыг арын-нүүр-биле шиитпирлээш, тиилеп ап-даа болур турган.

Сонгулдаларга киришкен болгаш оон үнген-даа бөгүнгү политиктер оюннарны шын ойнаарынга ам-даа өөренип албаан үүрмек кижилер-дир ийин: олар Шойгуну озалдыг болгаш күштүг адааннажыкчы кылдыр көрүп турарлар. Ынчангаш сарыг парлалга ону калбаа-биле ажыглап турар. Дыка калбак ажыглап турарлар. Чижээ, коммунист болгаш Шойгу аттыг көдээ ажил-агыг бүдүрүлгезинин удурткучу, чоокта чаа бодунун ажил-агыгынга ОБЯ-дан автобус дилеп алган Иван Чучев бензин садар үүрмек коммерсант, баятан хевирлиг апарган, ол ышкаш Шойгуну хоптап-нүгүлдөп турар солунун ээзи Сергей Конвиз-биле төрөлдежи берген. Кайгааш канчаар, Сергей Күжүгетовичиге болгаш «ЧР-ге» удур тус черде өске партияларнын — СПС-тин болгаш РЛДП-нин төлээлери-даа каттыжып, найыралдажы берип болур, кайгааш канчаар.

А оларнын эвээш эвес кезии чоокта чаа-ла генералдын өңүктери чыгыы апарган чоруп турбадылар бе.

Эң-не элдептиг чүве болза — бурган чаяганында ышкаш Шолбан Кара-оолдун Шойгу дээш турушпайн барганы. Кизи кайгаар чүве-дир ийин, Шойгуну долгандыр үрүлээш чугаалар тус чер парлалгазынга шагдала эсти берген турган ийик. Тыва «адыгларнын» удурткучу болганда ону камгалаар-турган. Бодун безин генералдын өңнүү мен деп турганы дыңналып турган-на болгай.

Адактын соонда бир бөдүүн чылдагаан дугайын сактыылы. Россиянын Маадырынын адын карартып, ону уйгу-дыш чок хоптап, нүгүлдөп турган солуннарны чогуу-на харын Кара-оол контролдап турганын билер кижилер эвээш болган. Оон туржук оларнын бирээзи — хоп-нүгүлү-биле суражып турган солунун тургузучуларынын бирээзи Кара-оолдун мурнундагы дузалакчызы турганын кизи кайгаар, моон ужурунда Шолбан Валерьевич чүгле чаңгыс сөс сөглөпкен азы салаазын айтып-кан болза...

Солуннардап ап көөрге, ынчаар кылгырын оралдашпаан. Хөйүн мурнунга сөс үндүрбээн, хоп-нүгүлдү шеглээрин-даа соксатпаан. Чүге? Чөңгөчиг чүведен хомудаарга чөпшүлдүг эвес джир ийик. Бодун чажылары — политиктер харылаазынга таарышпас болгу дег. Чүвени чөптүү-биле деңнештирип тургаш туружун илередири чөптүг. Шойгу чиде бээр эвес. Чүү-даа өскерилбес-тир ийин. Канчаар-даа калбаанарга чүү үнер боор «эки тура-биле» дүжүп берген шоу чүгле анык политиктин адын хөй кижилер мурнунга баксырадып каан, ол-ла-дыр, солуннар ону Ооржактын салгакчызы деп бижип-даа турган...

Бо бүгү төөгүнүн соонда Шойгу, шынап-ла, чиптес, Тыванын ынак оглу бооп артар. Ам болур сонгулдалар ол дугайын кандыг-даа чидиг сөстен артык көргүзүптөр. А политиктиг сценага халбактаныр кижилер база артар, ынчалза-даа олар шак, неделя, ай иштинде халбактаныр, үени кым-даа доктаадып шыдаваас-ла болгай.

С. ПАНФИЛОВ.

ҮЕНИҢ НЕГЕЛДЕЗИНГЕ ДҮҮШТҮР

Кызыл хоорайның төвүндө тудуп турар чурт-шинчилел музейиниң тудуу архитектура талазы-биле хоорайда эң чараш тудугларның бирээзи болур. Музейиниң эң кырында бопугур кезең хун караанга алдынылып көстүп турар кылдыр кылып дооскан, ам ооң даштын чаа хевирниң тускай материалдары-биле кылдынган ак плиталар-биле кызыл хептиг монтажниктер кылып турар. Объектиде ажилдап турар ажилчыларның саны эвээш, ынчалза-даа кылып турар ажылы бедик деңгелде чоруп турар.

Республика музейиниң тудуунуң нарын ажилдарын керээз езугаар Красноярскиниң «Краспан» фирма депшилгелиг технологияны ажылдап тургаш, амгы үениң эң чаа материалдары-биле кылып турар. Краснояржылар бистиң чуртувуска бажыңның ханазындан агаар кирир монтажы кылырын бир дугаарында шингээди алганнар, ол ажилды Тывага бир дугаар кылып турар. Кызылда ажилдап турар монтажниктерниң бригадири В.И. Моляновтуң чугаазы-биле алырга, «Краспан» КХЭ Москваның, Москва чоогунун, Чита, Сахалин, Хабаровск, Абакан болгаш Россияның өске-даа девискээрлеринге, хоорайларына тудуг объектилери кылып, улуг аргадуржулганы чедип алган.

Владимир Иванович республиканың тудугларына хей чылдарда ажилдап келген, ооң иштинде «Шагонартяжстрой» тресстиң КМК-18-ке чаа Шагаан-Арыгның тудуг объектилеринге

ажылдап турган. Сөөлгү үш чылда «Краспан» фирмада тудуунуң даштыкы монтажын кылып ажилда ажилдап турар. Тус черниң тудугжуларындан ында 10 ажыг кижиле ажилдап турар.

— Бригаданың кол өзээ — аныктар — дээш В.И. Молянов улаштыр чугаалады — 30 харга чедир аныктар. Колдуу шупту моон мурнунда спортчулар чораан, бедик черден халыыр чораан болгаш кортпас, ол бистиң ажылывыска хамаарылга чок-даа болза, айтып орарым ол-дур. Бистиң фирманың удуртукчузу А.И. Клименков — спорт дээнде адаанның кижиниң бирээзи, эрткен чылын «Краспан» КХЭ Россияның бирги чери дээш болган лыжа маргылдаазының чингине деткичизи болганы таварылга эвес.

Краснояржылар тудугнуң даштыкы монтажын август айда кылып эгелээннер, ооң ниити хемчээли 4 муң дөрбелчин метр, декабрь 20-де доозар хүлээлгелиг. Ынчангаш бригада чырык хүннүң дургузунда ажилдап турарлар, а херек апарганда дүне прожектор чырынга ажылдай бээрлер. Күш-ажыл чорудулгазын тодаргай организаастааны, материалдар-биле доктаамал хандырып турары, эңне кол чүве — бригада кежигүннерин тодаргай участоктарда быжылгааны, монтажниктер көрдүнгөн хуусаазында доозуптар дээрзинге бүзүрел улуг.

Музейиниң даштын фин бүдүрүлгениң кылганы «Минерит» дээр тускай цементиден кылган плиталар-биле шып турар.

Даштыкы материалдарны ажылдап турар чылдагааны болза Россияның тудуг индустриязы үш метр хемчээлди фиброцемент плиталарны бүдүрүп үндүрерин ам-даа шингээди албаан болуп турар. Плиталарны тускай херекселдерге быжылгааш, баштай чылыглап алгаш, ханага дугуруп быжылгаар. Мону кылыры амыр эвес, немелде хемчеглер ап турары-биле саадап турар. Чылыг плиталарын Москва облазындан болгаш Назаровадан эккеп турар, металл конструкцияларын краснояржылар боттары кылып турарлар.

Азып каан агаар кирир хананы Тывага бир дугаар чурт-шинчилел музейиниң тудуунда ажылдап турары — амгы үениң тудуунда чаа чүүл. Чаа технологияның ажыктыг талазын чугаалап бээрин ТР-ниң тудуг сайдынын оралакчызы, республиканың кол архитектору Фан Че Ирдэн диледивис:

— Тудугга агаар кирип турар ханаларны эрткен чүс чылдың эгезинде Скандинавка ажылдап эгелээн. Россияга чоокта чаа чедип келген, ону ам калбаа-биле ажылдап эгелээн. Ылангыч тудуг сезону кызыгаарлыг болгаш энергия хандырылганы-биле чидиг айтырыг тургустунуп турар девискээрлерге дыка ажыктыг. Тудугнуң ханазы шынарлыг, үр үеде турар, ажаап-тудары бөдүүн болур. Ол негелдеге агаар кирир ханалар бүрүнү-биле дүгжүп турар. Кызылда ажылдап турар фиброцементиден кылган плиталар — кончуг быжыг материал, ону

лаборатория шенелдези бадыткаан. Музейиниң кырын шыпкан материал агаарның өл-шыгындан, хүн херелинден болгаш изиг, сооктан камгалаар. Плитаның кырынга чыгып келир довурак, хөмүр-даш хүлүн чаашкын дүргени-биле чуп кааптар.

Ооң-биле чергелештир агаар кирир ханалар бот-боттарына хамаарышпас ийи хүлээлгени күүседип турар: тудугнуң иштиңче чаашкын суун кирибес, ол боду-ла бусталып үне бээр. Ол колдуунда хананың даштында быжылгап каан чылыг плиталарның дузазы-биле чедип алдынган. Борга онзалап демдеглек каар чүве — калбаа 150 миллиметр чылыглаашкынның каргы 750 миллиметр тууйбу хананы солуп болур. Чылыглаашкын биле панельдиң аразында турар агаар сырты кончуг ажыктыг болуп турар. Агаар чылыг турда, ханада чылыгның чамдызы көдүрлүп үнгөш, кырында чыгылып келген өл-шыкты кургандыптар. Специалистерниң санап турары-биле алырга, агаар кирир хананың кылганының чарыгдалы, чүгле энергия камгалап алганының орулгазындан 10 чыл болгаш дуглаттына бээр.

Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, азып каан ханаларның агаар кирир системазы бо хүннерде депшилгелиг болгаш тудугга калбаа-биле ажылдап эгелээн. Амгы үениң технологиязындан республика чыдып каап турар деп чүве көзүлбейн турар. Ынчалза-даа кандыг-даа чүүл бодунуң талазындан бүзүрөвөс, чигзинер удурланкчыларлыг

болур. Бистиң тудугжуларывыс улуг күш үндүрбейн, мораль талазы-биле эргижирээн төлөвилелден ойталаарын бүзүредип шыдаан. Ол дээрге тудугнуң даштындан малгаштаары болгаш өске-даа ажилдар. Ол кончуг аар ажил, хей үени болгаш чарыгдалды үндүрер, ооң-биле чергелештир тудугнуң даштыкы талазы чараш эвес болур.

Найысылалдың төвүнге чүгле чаа тудуг немежир эвес, хоорайның архитектуразынга чаа аян-шинчини кирип келир. Мээң бодалым-биле алырга, архитектура талазы-биле өскерилгени киригени, чөөн болгаш барыын таланың чамдык чүүлдерин каттыштырганы амгы тыва архитектурада бот-тускайлаң чаа хевирниң көстүп келгени деп болур. Кызыл хоорайга республиканың чурт-шинчилел музейиниң тудуу доосту бээрге, ол Сибириниң болгаш Россияның амгы архитектуразында эң дээр тураскаалдарның бирээзи болур дээрзинге чигзинип турбас.

Бо таварылганы ажылдап алгаш, музей тудуунуң архитектуразының талазы-биле тудугжуларның кирип келген саналын боттандырына деткимчени бергени дээш ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржакка байыр чедирер-дир мен. Бир эвес Шериг-оол Дизижиковичиниң талазындан деткимче бербээн болза, эрги технологияны ажылдаар дээн удурланкчыларны бүзүрөдир берге турган. Республиканың юбилейинге уткуштур хоорайжыларга төлөптиг белек туттунуп турар.

Юрий СУЧКОВ.

Чүгле улуг назылыгларга эвес

ЧАА ЧЫЛДА ПЕНСИЯ ӨЗЕР

Россия Федерациязының Кыдыкы Соңгу чүк районнарында болгаш аңаа деңгелде девискээрлеринде чурттап турар хамаатыларның күш-ажыл пенсиязының бааза кезең 2004 чылдың январь 1-ден эгелеп өстүрер дугайында Хоойлуга РФ-тиң Президентизи В.В.Путин ат салган. Тыва Республика аңаа база хамааржыр.

Тыва Республиканың Пенсия фондузунуң ажилдакчызы Анаймаа Саттан Тываның пенсионерлериниң күш-ажыл пенсиязының бааза кезээ кайы хире өзөринге тайылбыр бээрин бистиң корреспондентивис дилээн.

—Амгы үеде күш-ажыл пенсиязы ап турарларның пенсиязы ийи кезектен тургустунган. Бирээзи — баазалыг кезээ, өскези — камгалалдыг кезээ. Бо чаа хүлээп алган Хоойлуда күш-ажыл пенсиязының чүгле баазалыг кезең өстүрери көрдүнгөн. Ону район коэффицентизи барымдаалап өстүрер. Ол болза Кыдыкы Соңгу чүкке хамааржыр Мөңгүн-Тайга, Тожу, Тере-Хөл кожууннарга 1,5, Соңгу чүкке деңгелде Кзыл хоорай болгаш үстүнде адаан кожууннардан өскелеринге 1,4 болуп турар — деп, Анаймаа Көгеловна эгезинде демдеглээн.

Чижээ, Кыдыкы Соңгу чүкке хамааржыр Мөңгүн-Тайга кожуунунуң хамаатызының кыраанының пенсиязының бааза кезээ ам 598 рубль болуп турар. Чаа чылда ону район коэффицентизи 1,5-ке

көвүдөдиптерге, пенсияның бааза кезээ 898 рубль кылдыр өзе бээр, азы 299 рубль немежир. Азыралында уруглары чок кижиниң пенсиязы ыңдыг болур. Азыралында уруглары бар болза, ооң пенсиязы хей болур. Кыдыкы Соңгу чүкке хамааржыр черлерниң хамаатыларының пенсиязының баазалыг кезээ ор-тумаа-биле 358 рубльге өзер, ол кижиле бүрүзүңге аңгы-аңгы болур.

Кыдыкы Соңгу чүкке деңгелде девискээрлерде хамаатыларның кыраанының пенсиязының баазалыг кезээ ам 598 рубль 02 көпөөк болуп турар. 2004 чылдың январь 1-ден эгелеп ол акшаны район коэффицентизи 1,4 санга көвүдөдиптерге, кыраанының пенсиязының баазалыг кезээ 837 рубль 23 көпөөк чедир өзе бээр, азы 239 рубль немежир. Азыралында уруглары чок пенсионерлер ыңдыг пен-

сияны алыр. Азыралында бир уруглуг пенсионер ам 797 рубль 36 көпөөк ап турар. Чаа чылдан эгелээш 1116 рубль кылдыр өзе бээр. Азыралында уруглар дээрге, назы четпээ, студент уруглар болур. Ынчангаш пенсионерниң уругларының санындан пенсияның баазалыг кезээ хамааржыр болганда, ооң хемчээли аңгы-аңгы болур.

Кыраанының пенсиязындан аңгыда янзы-бүрү бөлүктүң инвалидтери пенсияларны ап турар. Оон аңгыда бирги бөлүктүң болгаш сезен харлаан пенсионерлер база бар, оларның күш-ажыл пенсиязының баазалыг кезээ улуг болур. Район коэффицентизи чокка бирги бөлүктүң инвалиди ам 1196 рубльди ап турар, 2002 чылдың январь 1-ден район коэффицентизин немелдеге, Кызыл хоорайда чурттап оор хамаатының пенсиязы 1674 рубль кылдыр өзе бээр, немелде 476 рубль болур.

Оон аңгыда азырадыкчызын чидиргеннер, бүдүн болгаш чартык өскүстер пенсияларын ап турарлар, оларның пенсиялары ортумаа-биле 239 болгаш 119 рубльге өзер.

Ниитизи-биле республиканың пенсионерлериниң пенсиязы ортумаа-биле 345 рубльге өзер деп, түңнелинде ол чугаалаан.

ЧАА СИМВОЛДАРЛЫГ БОЛУР

Кызылдың мэри Дмитрий Донгактың декабрь 3-те ат салган доктаалын езугаар Кызыл хоорайның чаа символдары: тугун, сүлдезин болгаш ыдык ырын чогаадып кылып конкурс чарлаттынган. Чогаадыкчы конкурс бо чылдың декабрь 10-да эгелээн болгаш 2004 чылдың февраль 1-ге чедир уламчылаар. Конкурс комиссиясында хоорайның чагыргазының, культура комитетиниң, юридиктиг эргелелдиң харысалгалыг ажилдакчылары, Хурал депутаты, Тываның Чурукчулар, Чогаалчылар болгаш Композиторлар эвилелдериниң кежигүннери бар. Комиссияны Кызыл хоорайның мэриниң оралакчызы Вячеслав Яндай-оол удуртуп турар.

Конкурска чогаадыкчы эвилелдер, профессионал чурук-

чулар, композиторлар болгаш чогаалчылар, бот-тывыгыр чогаадыкчы ажилдакчылар, реклама агентстволары болгаш хей-ниити организациялары киржип болур.

Хоорайның тугунга болгаш сүлдезинге эрткен конкурстарның тиелекчилеринге 4-4 муң рубльдерни тыпсыр. Бо номинацияларга ажылы үнелли алган ийи конкурсантыга тус-тузунда 1,5 муң рубльдерни база тыпсыр. Ыдыктыг ырының тиелекчи авторларын 6 муң рубль-биле шаннаар. Бо номинацияда база 1,5 муң рубльдин ийи шаңалы немей көрдүнгөн.

Чогаадыкчы конкурстун дүрүмүн «Вести Кызыла» солунун 28 дугаар номеринден номчуп ап болур.

Мэрияның парлагга албаны.

АЙТЫРЫҢАР, ХАРЫЛАП БЭЭР
Россия Федерациязының Наркотиктиг болгаш психотроптук бүдүмелдер сайгарылгазынга контроль талазы-биле күрүне комитетиниң Тыва Республика талазы-биле эргелели
2003 чылдың декабрь 19 болгаш 20 хуннеринде

наркоманияга удур «Курнарконтрольдуң айтырыг болгаш харыы хуннерин» организастаар.

Силерниң айтырыгыңарга Курнарконтрольдуң ажилдакчылары, хей-ниитинин болгаш шажын-чүдүлгениң төлөөлери харыыларны бээр.

Айтырар телефоннары: 3-66-59, 3-60-50.

"ШЫННЫН" ПОЧТАЗЫНДАН

Спутниктин айтырыгларын шиитпирлеп турар

«Шын» солунун декабрь 6-да чырыкче үнген 155 дугаар номеринде Кызыл хоорайның Спутник суурунун чурттакчызы Ай-Суу Соянның «Бистиң суурже көрүнүп керүнер» деп чүүлү үнген. Ында көдүрүп турар айтырыглар суурунун амыдыралына чугула болгаш чөптүг деп чүвени Кызыл хоорайның чагыргазына декабрь 10-да эртен чөвүлел хуралга демдеглээн (бо суурунун айтырыгларының дугайында чөвүлел хурал эрттирери планга черле турган).

Автор чүнүн-даа мурнунда чурттакчы чонунун суг-биле хандырылганының дугайында айтырыгны көдүрүп турар. Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Донгак бо чидиг айтырыгны билер, суг колонкаларының байдалын чангыс эвес катап хынаан. Чижээлээрге, авторнун бижип турары ышкаш суур девискээринде турар 11 кудуктун шупту эвес, а 7-зи ажылдап турары илерээн. Ажылдавайн турар 4 кудуктун чылдаганынын илереткеш, бо хонуктарда септээш, ажылгалга кириер.

Келир чылдын апрель айга чедир Спутник суурунун 2 болгаш 3 дугаар оочурларына суг дамчыдар хоолайлары чер адаа-биле шөйгөш, ажылгалга ки-

рерин ТР-нин чанында капитал тудуг эргелелинге чөвүлел хурал киржикчилери сүмелээн, а бо хүннерде ол-ла эргелелин саңхөө дузазы-биле Фрунзе кудумчузунун бажында суг станциязын тудуп турар. Ону бо чылдын төнчүзүнге чедир ажылгалга кириерин планнап турган, ынчалза-даа 4 миллион рубль чарыгалдыг төлөвилелди чүгле 50 хуу акшаландырганы-биле ооң ажыдылгыны сонгаарлааны ол. Күштүг станция ажылгалга кире бээрге, суурунун чурттакчыларының суг-биле хандырылганы айтырыгы шиитпирлеттинер.

«Кежээ кудумчуларга кылаштаар аргажок. Хөө карангы» деп, автор улаштыр бижээн. Бо база чөптүг айтырыг. Спутниктин кудумчулары кежээки үеде чырыдарының айтырыгын шиитпирлээр дээрге, бо суурже электри шугумунун шөйдүмээни шалтыктап турар. Черле ынчаш Спутник суур бөгүнге чедир республиканың капитал тудуг эргелелинге чедир туттунмаан тудуунга хамааржыр. Бөгүнге чедир кылдынмаан ажылдарның бирээзинге электри шугуму хамааржыр. Хоорайның чагыргазы 2004 чылда школа девискээринге трансформатор

подстанциязының тудуун инвестиция программазынче кириерин ТР-нин Ниити болгаш профессионал билиг ямызындан (П.А. Морозов) дилээн. Барык 1 миллион рубль өртектиг электри подстанциязын Спутник суурга келир чылын тударының дугайында дилег чагааны Чазакче чагырга чери база чоруткан. Бо айтырыг шиитпирлеттинерге, суурунун кудумчулары кежээки болгаш эртенги шактарда чырыдарының айтырыгы шиитпирлеттинер (бөгүн Кызыл хоорайның барык бүгү кудумчулары, бажынар чанын

Спутник суур ниитизи-биле чедир туттунмаан объектиге хамааржыр.

Аныктарның чуртталга комплекзинден маннаар немелде маршрутту база ажыдар. «Кызылдың ПАТП»-зи (К.Ф. Никифоров) суурунун чурттакчы чонунун ниити транспорт айтырыгын шиитпирлээри-биле бо хонуктарда бир «ПАЗ» автобусту немей бээр.

Спутникке милицияның шагда пунктузу декабрь 20-ге чедир ажылдап эгелээр. Ындыг пункт ооң мурнунда суурга турбаан. Бо хүннерде ооң бажында үүрмек септелге ажылдарын муниципалитеттин «Хоорай» бүдүрүлгө чери (С.И. Качан) чорудуп турар. Ол-ла бажында хоорай поликлиниказының салбыры база ажыгынар.

Бо черлерни херек чүүлдер-биле деириинге негеттинип турар саңхөөнү бо хонуктарда санааш (ИХЭ-ниң начальниги В.Т. Монгуш, кадык камгалал килдизинин эргелекчизи В.Н. Ширипей), декабрь 20-ге чедир хоорай чагыргазына кириерин чөвүлел хуралга шиитпирлээн.

Суурунун чонун база бир дүвүредип турар айтырыг — чунар-бажың болгаш хеп чуур черлерниң чогу. Хуралга ТР-ниң

Өнчү-хөренги ямызы Спутник суурда коррекция школазынын девискээринде турар чунар-бажың болгаш хеп чуур черни «Коммунальщик» бүдүрүлгө черинге дамчыдып бээринин дугайында дилег чагааны чорударын шиитпирлээн.

Чөвүлел хуралга аныктарның чуртталга комплекзинин чаа ажыттынганы бажыңын электри-биле доктаамал хандыраын чугаалашкан. Ооң техниктиг негелделерин бо чылдын төнчүзүнге чедир ажылдап кылыры шиитпирлеттинген. Бо беш каът бажыңга чуртталга бажыңының ээлериин эштежилгезин организастаарын «Коммунальщик» бүдүрүлгө черинге сүмелээн.

Бо чамдык чүүлдерден Кызыл хоорайның мэри Дмитрий Донгак Спутник суурунун соңгукчуларының чагыгларын утпайн, ону күүседип турар деп чүве билдингир-дир. Ам чүгле бичии манаары арткан. Хей чылдар иштинде шиитпирле-вейн турган айтырыгларны дарый шиитпирлээри амыр эвес. Амгы Москва чангыс хүн туттунмаанын утпаалы.

Мэрияның парлалга албаны.

Айтырыг көдүрүп тур

Черлер аттарын чурумчутса

Декабрь 6-да №155 «Шын» солунга Хадын чурттуг Оолак Мының-оол «Кымга барайн?» деп чүүлүнде ол мал-маганын оорлаткаш, оларын дилеп, сураглап, шагдааларга чаргылдажып турганын бижээн болду. Шынап-ла, мал оорлаар чорук амгы үеде дендеп барган чүве бо. Күчү-күштүг шагдаа чери чөгөнчиг бооп, кандыг-даа дуза кадып шыдаваан болду. Түңнел чок болган.

Шак ол бижээн чүүлүнде бижикчи черлер аттарын орус аянче кирип, өскээр хажытканын демдеглекседим. Черле ынчаш үе-шагдан тура орус чону арбын чурттакчылыг суурларга хамаарышкан черлер аттары үй-балалы апаргылаанын билер бис. Чижээлээрге, Каа-Хем кожуунда суурлар аттары элдептиг: орус, тыва ийи аттарлыг. Кижичи аңаа барганда, шуут амайланып, будулуп каар. Эң бетинде Суг-Бажы суурну чоокка чедир анаала «Советтик Тыва» дигилээр чорду. Ол ышкаш Кур-Чер суур «Победа» бооп турган. Оозун бодаарга, хажыдыр адаар чорук дээрге, боттарывыстың-на буруу деп бодаар мен.

Бии-Хем кожуунда байдал база-ла ындыг хевирлиг. Аржаан суурунун ады уттундуруп, анаа турган совхоз адын эдилеп, «Уюк-Өк» турду ийин. Кожуунда турар үш суур денди будалчак аттарлыг апарган. Шак ында эглип баткан хемниң ады шаг-төөгүде Эгүк азы кысказы-биле

Өк-даа эвес, а Ээк турганын каш-даа катап көдүрдүм ийин. Черле хоржоктар-дыр. Ооң адаанда сууржугаш орусчаан, Сушь (Шушь) аянче кире берген. Шынында ады «Шөөш» азы «Өөш-Хем өөжү» дээни чоорту ынчаар адаттынар апарганы ол-дур ийин.

Хажый берген черлер аттарын эргизинче эгидип, шилчидип, чурумчудар үе келген эвес чүве бе?

Танды кожуунун Бай-Хаак чоогу тайга эдээнде аржаан бар болгай. Аңаа эге баштай чеде бергеш кайгап каан мен. Дытта «Арголик» деп каан калбак ыяш хап каан болду. Ол кандаай чоор дээш дыштанганнардан айтырып сонуургаарымга, чогу ады «Уургайлыг» бооп-тур ийин моң. Шагда аңаа бир арат таразын чажырып шыгжап, уургайлап турган чүве-дир. Ооң ам ында изи, чыды-даа артпаан чүве төлээде, арга иштинде аржаан болганда, «Аргалыг» деп адаза чүүлдүг ийин. Оон ыңай Дус-Хөл бетинде шала улуг, делгем хөлдү «Хадын» деп-ле адап турар апарган. Херек кырында хадын туржук, өске кандыг-даа ходугур ыяш ында барын көрбес кижичи болдум. Ооң шаг-шаанда чингине ады «Алгый» бооп бодунга чүүлдеш турган чүве болбады. Ол ат езулуг-ла хөлдүн адынга дүтжүп турар-дыр деп түңнелге келдим.

Юрий КҮНЖЕП.

Кызыл хоорай.

Мени тын ал

ДУЗАЛАЖЫШ КӨРҮЦЕР

Мээң адам аайы-биле чангыс билер төрелимни билер кижилерни меңээ дузадан кадып, ол кижиниң кайда чурттап чоруурун сүмелеп көөрүн дилеп тур мен. Ындыг эриг баарлыг кижилер тыптып кээр боор деп идегеп тур мен.

Ол төрелимни бичии тургаш көргөн мен. Ынчан 1968 чылда мен 3 харлыг турган мен. Ачамның адын Даваа Тартай-оолович Куулар, а ол төре-

лимни Дадар-оол Тартай-оолович Куулар дээр. 1954-1956 чылдар үезинде Барыин-Хемчик кожуунга төрүттүнген кижичи.

Ам кайда чурттап чор силер, акый, харылзажып, эдержип көрээл. Адресимни «Шын» солун редакциязындан билип алыр силер.

Идегел-биле, дунмаңар Ираида ДАВАА.

САЙГАРЛЫК ЧЫЛАРГА ТААРЫМЧАЛЫГ...

Өвүр — республиканың ырак-узак, кыдыг-кызыгаар кожууннарының бирээзи. Ооң чурттакчы чонну шаг-төөгүден бээр моол чон-биле кады-кожа чурттап, эптиг-найыралдыг чорааннар. Алдан, чеден чылдарда моолдарның төвелери чылдың кайы-даа үезинде бистиң девискээрлеривиске шөлзөн ойттап чоргулаар чүве.

Сөөлгү чылдарда эде тургустунушкун, экономиктиг реформа деп чүве эгелзэн соонда ындыг шөлзөн кылаштап чоруур мал-маган-даа читкен. Ооң-биле кады оор-сук кайы-даа талада кедерзэн. Харын-даа кызыгаарга ок-боолуг үскүлежишкисинер-даа болу бээр апарган. Ындыгда болза Моол биле Тываның аразына сөөлгү чылдарда эп-найырал экижил, экономиктиг болгаш культурлуг харылзаалар калбарып турар. Ооң бир тодаргай чижээ — Тыва биле Моолдун аразында садыг-саарылга харылзаалары элзэн хөгжүп турар апарганы.

Бистиң кожуунун төвү Хандагайтыга Моолдун сайгарлыкчыларының киржилгези-биле садыг ярмарказын чылдың-на организастап турар. Бо күзүн база ындыг ярмарканы эрттирген. Орта чүгле моол сайгарлыкчылар эвес, Кыдаттан, Россиянын Тыва-биле кожа чыдар девискээрлеринден сайгарлыкчылар киришкен. Ооң-биле кады бараан садып алыр дээш келген кижилер кончуг көвей болган. Машина-балгат эндерик, бир улуг байырнаадым болган-биле демей. Янзы-бүрү бараан шуут эндерик, өртек-үнези улуг эвес. Ынчангаш садып алыкчыларга таарымчалыг болганы чугаажок.

Ярмарканы организастап эрттиргени эки-даа болза, четпес чүүлдерни демдеглээри чугула. Ол дээрге хөй улус аразына бараан-сараан оорлаар чоруктар көвей болган. Олар моол сайгарлык-

чыларның бараанын бо-ла «часкапкан» боор. Чамдыктары туттуруп-даа турар-ла, оларны канчаар хемчээп ап турар чүве ийик. Чамдык улустун чугаалап турары-биле алырга, өске кожууннардан келген улустар база бар дээр. Шынап-ла, туттурган улустун хөй кезии өске кожууннардан келген кижилер болган. Ол дээрге биске ярмарканы эрттирип, сайгарлыкчыларны хүлээп ап турар улуска ынчылг, чованчыг-даа болбас аргажок. Чүгле бистиң кожуунун чонунга эвес, бүгү тыва чонга, ат-алдарга багай боор-ла-дыр.

Даштыкы чурттан келген чонунун бараанын оорлай бээрге, таан чаржынчыг. Ол талазы-биле ажылды моон сонгаар бир янзы көрүп, тодаргай хемчээп алыры чугула апарган. Чүгле ярмарка үезинде эвес, Моол-биле кызыгаар кожа чыдар Хандагайты суурга моол сайгарлыкчылар бараанын бо-ла садыглай бээрлер. Таптыг садыглаар чер чок болганындан ындыг чүве ийикпе, чок-ла болза таньш-көрүштеринин бажыңнарына азы кудумчуга доврак кырынга барааннарын делгей салып алган, садып турарлар.

Шагда үптеттинген турган «Булангыч» столовазының бажыңын ийи чыл бурунгаар кылдырткан-даа болза, анаа хос турган. Чоокта чаа ынаар моол сайгарлыкчыларны кириген. Ынчалза-даа ооң ишти соок, чылыдылга системазы кылдынмаан, даштын-биле демей. Орта садыг-саарылга кылыры сайгарлыкчыларга-даа, садып алыкчыларга-даа таарымча чок. Черле ынчаш моол сайгарлыкчыларга эки байдалды тургузуп бергеш, олардан чурум езуугаар каайлы үндүрүүн төлөттүрзе эки эвеспе. Ол эвээш-биче-даа болза, кожуун бюджетинге ажыктыг болгай.

Данов МОНГУШ.

Өвүр кожуун.

Каайлы албаны

ЧАА ХООЙЛУГА ДҮҮШТҮР

Тываның Каайлы чериниң 2003 чылда кылып чоруткан ажылының түннелдерин чугаалашкан хурал болуп эрткен. Каайлының начальниги А.А.Шаалы илеткел кылгаш, РФ-тиң Күрүнениң каайлы комитетиниң база Сибирьниң каайлы эргелелиниң салган сорулгаларын Тываның каайлы ажылдакчылары чедишкенини күүсеткенини демдеглээн. Бо чылдың он бир айларында федералдыг бюджетче 9 млн. 335 муң рубльди шилчиткен, оон өске-даа көргүзүлгелерин 109,1 хуу күүсеткен.

Ооң-биле чергелештир эрткен чылга деңгээрге, каайлының кол көргүзүлгелери бо чылын кудулаан. Каайлы төлевирин чыыры 2002 чылдан ийи катап эвээжээн. Моолдан мал продуктуларын кири сөөртүрүнден хөй орулганы алыр турган. Ол чуртта малдын яшурдан аарып турарындан оон эт кири сөөртүрүн хораан, каайлы төлевириниң чылдазының эвээжээниниң кол чылдагааны ында болган. Өске чылдагаан Россия Федерациязының девискээринче Моолдан халдавырлык аарыгны кирибези-биле «Цагаан-Тологой» каайлы пунктузун түр хаганы хамааржыр.

2003 чылда даштыкы садыг саарылгазының кол көргүзүлгелерин Тываның каайлы чери кудулаткан. Даштыкы садыг саарылгазының хемчээлин 1,9 катап кудулаткан, азы АКШ-тын

4,3 млн. доллары болган. Бир эвес Россияның Күрүнениң каайлы комитети Моолдан этти кири сөөртүрүн чөпшээрээр болза, ынчан бо көргүзүгнү экижидип болур. Чүге дээрге Тыва колдуунда чүгле Моол-биле даштыкы садыглажышкынын чорудуп турар, ол даштыкы садыг-саарылганың 99 хуузун ээлеп турар. Оон аңгыда даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулганың адырында ажылдап турарларның саны эрткен чылдан кызырылган.

Тываның каайлы ажылдакчылары контрабанда болгаш экономиктиг кем-херек үүлгедишкени-биле демиселге багай эвес түннелдерни чедип алган. 2003 чылдың он бир айларында каайлы херээниң адырынга 89 административтиг хойлу-дүрүм хажыдышкынын илереткен болгаш истээн. Каайлы херээнге кем-херек үүлгедикчилерин илередири-биле 78 истелге-дилелге хемчеглерин алган. Оон иштинден 34 хемчегни өске хойлу-дүрүм камгалаар органнар-биле кады чоруткан, түннелинде 32 административтиг кем-херекти илереткен.

Каайлы ажылдакчыларының чыл ажылын түннээн хуралга онза кичээнгеи 2004 чылдың январь 1-де күштүг болуп, амыдыралга боттанып эгелээр Россия Федерациязының чаа Каайлы кодекизи-биле ажылдаарынга белеткелинче салган.

Чаа кодекс Россияның бараан бүдүрүкчүлериниң экономиктиг сонургалдарын камгалаарынче угланган, даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулга адырының хойлу-дүрүм таарыштырар хойлу болур. Бо хойлу-дүрүм немештир Чазак 20 хире доктаалды хүлээп алыр, Россияның Күрүнениң каайлы комитети 70 хире норма-хойлу-дүрүм актыларын үндүрер. Тываның каайлы чериниң чугула сорулгазының бирээзи болза, чаа кодекс-биле ажылдаарының белеткели болуп турар. Мону шийтирлээр-биле улуг ажылды чорутканын хуралга демдеглээн. Хамыктың мурнунда кодексти өөренири, орта дүүштүр бодунун ажыл-чорудулгазын өскертири негетинип келген. Ниитизи-биле алырга Тываның каайлы ажылдакчылары чаа кодекске дүүштүр ажылдаарынга беленин хуралга айткан.

Сибирь федералдыг округтун Тывада Кол федералдыг инспектору В.И.Чернышев, Сибирьниң Каайлы эргелелиниң организас-инспектор албанының начальнигиниң оралакчызы полковник Д.В.Петров болгаш өске-даа харысалгалыг ажылдакчылар хуралга олурушкан.

Наталья МОНГУШ,
Тываның каайлы чериниң парлалга секретары.

Номчукчу болгаш солун

70 ХАРЛААР СОЛУН

Удавас «Тываның аныяктары» солун 70 харлаар. Ынчан амыдыралында ажыл-херээниң ужуун бо солундан алган хөй-ле кижилер улуг байырлалды эрттирер деп бодаар-дыр мен. 70 чыл дээрге хоомай эвес, узун хуусаа. Та чеже суг агып баткан чүве? 70 хамаанчок 5 чыл иштинде безин дыка хөй чүүлдерни солун арнынга бижип кааптар-ла болгай. Солундан ушта бижип азы кезип алган чүүлүвүстү кажан-бир сонурган номчуп, хереглэй бээр бис.

Улуг «акылары» «Шын», «Тувинская правда» солуннар-биле «Тываның аныяктары» денге-ле амыдыралдың бүгү талаларын чырыдып келди. Сөөлгү он чылда оларга немей тергийн «кыс» «Эне сөзү» база немешти. Бистиң өг-бүлевис бо дөрт солуннарны үргүлчү чагыдып ап, номчуп турар бис. Солун номчувакса дүмбей караңгы-биле демей апаар. Дамчыыр чугааларга-даа алзып болур хире апаар сен. Чаш чылдарымдан бөгүнге дээр «Тываның аныяктарындан» салдыкпас чылдагааным база ында. Бодунун назы-харыга хамаарыштыр аныяк кижилер бо солуну номчуп чорза эки. Амгы үеде ону чагыдып номчурунга өртектени база таарыштырган-дыр.

«Тываның аныяктары» солунун чагыдылгасы эвээш бооп турарынга хомудаар-дыр мен. Ол дээрге чер-черлерде кожуун, суму чагырыкчыларының, өөредилге, бүдүрүлге, эмнелге албан

черлериниң удуртукчуларының кошкак, билиг чок, мугулай ажылының көскү херечизи-дир. Аныяктар ортузунга ажыл чорутпас, солун чагыдылгасынче кичээнгеи салбас, харын-даа боттары безин чагыдылга чок олурап даргаларның шуут херээ чок деп санаар мен. Тараа тарыырда, суг херек болгай. Кижизидилге ажылынга солунун ачы-дузазы ол дег херек деп чүвени билбеске багай-дыр. Эде тургустунушкунун будалчак, берге чылдарында колхоз-совхозтар, завод-фабрикалар сандарап турар үеде «Тываның аныяктары» солун база берге байдалче кире берген турду. Ол үеде Вера Ооржаковна Куулар ол солунун кол редакторунга ажылдай бергеш, бодунун ажылчын, туруштуг байдалы-биле «Тываның аныяктарын» "диргизип" эккелди. Амгы үеде бо солун үргүлчү үнүп турар. Редакцияның бодунда компьютер, өңнүг принтер бар. Ажылынга бердинген шыырак журналистерлиг. Оон херечизи — солунун эки шынарлыг үнүп турары.

«Тываның аныяктарында» үргүлчү үнүп турар «Неделяның эң эки сүмези» деп рубрика дыка ажыктыг деп бодаар мен. Оон ынай «Бодалдар дизайнде» чаңгыс домак безин дыка хөй чүвени чугаалап турар. Өөреникчилер-биле ажылдап турар башкы кижиге суг хөй-ле ажыктыг чүүлдерни бо солундан билип ап болур. Амгы үеде республикада

аныяктар болгаш уруглар организациялары ында-мында тургустунуп, тыптып кээп турар апарганы дээрге аныяктар политиказының туружун тып ап турары ол деп бодаар мен.

Бо солунун арыннарында талантылыг аныяктар дугайында чырыдып турары солун болгаш дээштиг. Өзүп олурап бичии кижилер бисте бары өөрүнчүг. Келир үеде олар чуртувустун езулуг ээлери, бистин салгалывыс ол. Би-Хем кожуунда школаны алдын медаль-биле дооскан Тоня Кара-кыстың дугайында бижээн чүүлү магадап номчудум. Чоокта чаа Францияга делегей чергелиг чогаалчылар шуулганынга Россиядан 3 кижичи киришкен. Оларның бирээзи — Тывадан Алесия Куулар. Ол — өөреникчи. Оон бижээн шүлүктери дыка ханы уткалыг, солун. Аныяк талантылыгырамыска чоргаарланып, олардан үлегер алыр ужурлуг бис. Ынчангаш «Тываның аныяктарының» бижикчизи болуп, ажылдап, өөренип турар черлеринде кандыг солун чүүлдер эртип турарын бижип турар болзунарза, бүгү республикага ажыктыг чүүлү кылып турарынар ол, эргим аныяк номчукчу.

Чүгле мен эвес, өске-даа номчукчулар ам болур «Тываның аныяктарының» 70 чыл оюн таарыштыр оон коллективинге бүгү-ле чүүлдерге экини күзеп тур бис.

Уван-оол МОНГУШ.

ЭМНЕР САДАРЫНГА АКША ХЕРЕК

Тыва Республиканың санитар-эпидемиологтуг халдавырларга удур комиссиязынга «2003-2004 чылдарда хамчык тарап болур сезон мурнунда тыныш органның вирустуг халдавырындан, грипптен аарыыр чоруктарны баш удур болдурбас хемчеглерни күштелдирериниң дугайында» деп айтырыгны шыңгызы-биле чугаалашкан.

Ук хуралды ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы А.Т.Конгар даргалап эрттирген. Тыва Республиканың санитар-эпидемиологтуг халдавырларга удур комиссиязының кежигүннери Л.М.Ооржак, Л.С.Эрдыниева, М.К.Нурсат, Е.К.Матвеева, Н.О.Даңзы, С.М.Достай, С.Ф.Федоров С.П.Аренин, Н.Б.Алдачи болгаш өскелер-даа киришкен.

Анаа ТР-ниң күрүнениң кол санитар эмчизи Л.М.Ооржактың дараазында дыңнадыларын хүлээп дыңнаан. 2002-2003 халдавыр сезонунда Россия Федерациязынга грипп халдавырының бир таварылгазы дээш экономиктиг когарал 2130 рубль, грипптен болгаш тыныш органның вирустуг халдавырындан (ТОВХ) ниити экономиктиг когарал 51 млрд. рубль болган. Республикага чыл санында грипптен болгаш ТОВХ-дан аараан 35-44 муң таварылгалар демдеглеттинип турар. Ук үстүнде адаттыг аарыглар ниити халдавырлыг аарыгларның 80-ден 89 чедир хуузун тургузуп турар. 2002-2003 халдавыр сезонунда республикага 7431 грипптен аараан таварылга демдеглеттинген. Оон иштинде 14 хар чедир уруглар 5986 кижичи (аараан кижилерниң 80,5 хузу) аараан. Деңней чугаалаарга, 100 муң чурттакчының 2387,91-и азы 6926,3-ү аарып турган бооп турар. Ынчангаш 2002-2003 халдавыр сезонунда грипптен аарыыр чорук 2001-2002 чылдарының деңгээрге, аараан кижилер хөй болган. Би-Хем, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, Өвүр, Каа-Хем, Таңды, Чеди-Хөл Мөңгүн-Тайга, Тере-Хөл кожууннарда грипптен хөй кижилер аараан бооп турар.

Чонун тыныш органның вирустуг халдавырындан аарыыр чоруу 2002-2003 чылдарда 100 муң чурттакчыдан 11404,6 кижичи аараан таварылга-биле демдеглеттинген. 14 хар иштинде 31683,3 кижичи аараан. Ол-ла үеде халдавырларга удур 50987 кижичи тарыткан. Оон иштинде 14 хар иштинде 29604 кижичи 58,1 хуузун тургускан. Халдавырларга удур тарышкыннарда чурттакчы чонун 16 хуузу, оон иштинде бичии уругларның 33,6 хуузу хаара туттунган. Россия Федерациязының Бюджет хойлузун хүлээп алганы-биле 2003 чылдың январь 1-ден эгелеп федералдыг бюджеттен вакциналар садып алырынга акша-хөреңги келбестээн. 2003 чылдың ноябрь 1-де республика бюджетинден акша-хөреңги-биле 6436 муң доза вакцина садып алдыган. 5993 кижичи тарыттыганын, оларның 42,4 хуузу бичии

уруглар болган. Ол чорук чон аразынга халдавырлардан коллективтиг камгалал тургузар органы бербейн турар.

Тыва Республиканың кадык камгалал сайыдының хүлээлгезин күүседип турар Л.С.Эрдыниева сөс алгаш, ТР-ниң Кадык камгалал яамызының фондузундан 560,0 муң рубльди гриппке удур вакциналар садар кылдыр аңгылаарын аазаан. Чон аразынга тарыдылга ажылын күштелдирип, эң ылаңгыя айыылдыг бөлүктүн кижилерин ноябрь 30-ге чедир тарып доозарынче онза кичээнгеи углаан. Чер-черлерге аараан кижилерниң демдегелелин күштелдирип, чыдып эмнедир таварылгаларда грипптен аар хевиринден аараан кижилерни хүлээп алырынга эмнелге чер-

Комиссия хуралындан

лерин белеткээр. Аарыг кижилерни эмнээринге эң херектиг эм аймааның курлавырын четчелээр. ТР-ниң санэпидхайгаарал төвүнүн ажылдакчыларынга кожууннарда болгаш Кызыл хөрайга, школаларга, уруглар албан черлеринге, дээди, ортумак өөредилге черлеринге профилактика ажылын, хайгааралды күштелдирерин, албан-езунун эмчи камгалалының республиканың тыва фондузунга 2003 чылдың декабрь 1-ге чедир 3,0 муң доза вакциналар садар 54,0 муң рубльди, ТР-ниң Ниити болгаш профессионал өөредилге яамызынга 6 муң доза вакциналар садар акша-хөреңгини аңгылаарын саналдаан. «Республиканың мөөнөп садар аптека баазасы» КУБ-ка гриппке болгаш ТОВХ-ка удур эмнер садар аптека четкизин тургузуп, эмнер-биле доктаамал хандырылганы күштелдирерин, «Тывасвэзиформ» албан черинге эпидсезон үезинде хоорайлар, кожууннар аразынга телефон харылзаазын экижидерин база анаа сүмелзээн.

ТР-ниң Кадык камгалал яамызында республиканың эмнелге-профилактика төвү грипп болгаш ТОВХ-га удур эң чугула айтырыглар чырыткан 30 муң тиражтыг суртаал кыйгырыгларны орус, тыва дылдар кырынга үндүрер болган. Кызыл, Ак-Довурак хоорайларның чагырга черлеринге, кожуун, сумуларның администрацияларынга, албан, бүдүрүлге черлериниң удуртукчуларынга 2003-2004 эпидсезон үезинде тарылга кылыр вакцина садар акша-хөреңгини ТР-ниң Кадык камгалал яамызының агар санынче шилчидерин саналдаан. ТР-ниң Чазаның санитар-эпидемиологтуг халдавырларга удур комиссиязының ол шийтирнин күүселдезин контролга ап хайгаараарын ТР-ниң Чазак Аппаратының Социал-политиктиг айтырыглар талазы-биле эргелелиниң начальниги Е.К.Матвеевке дааскан.

Борис ОНДАР.

ХАЙЫРААН ЗАВОДТАР ТУРГАН БОЛЗА...

Мен хөй чылдарның дургузунда үзүк чокка ажылдап келдим, ниити күш-ажыл стажым 52 чыл, дооскан эртемим товаровед болгаш садыг-кооперация шугумунга үр үениң дургузунда шаңнал-макталдыг ажылдап чораанда болзумза, ону чырыдып бижириң оралдашпайн, сөөлгү он чылдарда тудугга ажылдап чораным менээ солун болгаш уттундурбас. Ооң кайгамчык сайзыраңгай, улуг, күчүлүг баазалары — заводтары мээң караамга уйгу-дүште көстүп кээр.

1981 чылдан эгелеп Садыг ямызының септелге-тудуг эргелегине “Херел” тудуг кооперативиниң материал-техниктиг хандырылга инженеринге пенсияже үнгүжемге чедир ажылдадым. Бодап орап бодалдарымны, эрткен үени каксы-даа бол, сактып бижири оарым бо.

1990 чылга чедир республика иштинге капитал тудуг ажылы дүргени-биле өзүп сайзырап, хоорай-суурларга бедик, чараш конторалар, школалар болгаш чуртталга бажыңнары ажылдап кирген. Бо чедишкннер дээрге тудуг материалдары бүдүрүр улуг, күчүлүг заводтарның ачызы-биле туттунуп турган. Ооң чижээңге Элегес-Аксының тууйбу заводу, бажың кылыр комбинат, ыяш заводу, тудуг кезээ бүдүрүр завод дээш, өске-даа заводтар ажылдап турган. Ол үеде районнарда болгаш көдээ суурларга хөй санның тудуг организациялары, көжүп чоруур механизастаттынган колонналар база ажылдап турган. Үүрмек, биче тудуг кооперативтери хандырылга талазы-биле кончук бергедеп турган. Төп баазалар болгаш заводтар тудуг материалдарын чүгле тускай лимит-хуваалда-биле улуг-улуг тудуг

трестеринге берип турган.

“Херел” кооперативи хемчээли биче, ажылчыннары эвээш-даа турган болза, улуг хемчээлдиг тудугларны тудуп, ажылдап киирген. Ылангыя Чүлдүм кудумчузунда турар дөрт каът кредит банкызын, Элегес-Аксынга дөрт каът школаны, Каа-Хем суурга ийи кафени, ийи аал чурттаар үш бажыңнары болгаш өске-даа тудуг-септелге ажылдарын кылган. Бо тудугларны ажылдап өй-шаанда киирер дээш кооперативтиң тудугжулары тура-соруктуг-даа ажылдап турган. Ону удуртуп баштап турган даргавыс Монгуш Ким-оол Часыдакович Новосибирскиниң тудуг институтун дооскан. Ол ам бистиң аравыста чок, чырык өртемчейден чарлып, “адының бажы” арай эрте хоя берген. Кончук-ла билдигил, угаанныг, биче сеткилдиг удур-

берге, колданыр-диленир, харысалгалыг ажыл, аңаа аргадуржулга, талант негеттинер, кадыг-бергелерге-даа таваржыр, аштап-доңуп-даа чоруур-ла чүве.

Тудуг материалдары-биле коллективини хүн бүрү үзүк чокка хандырып чораан мээң ажылымга эң-не улуг дузаны, үнелелди, чедишкннерни берип турган күчү-күштүг заводтарым, ам чок, шуптузу үптеттинген, чүгле ханалары эңгейгилеп туруп калган. Харааданчыг-даа, хомуданчыг-даа болу бээр-дир. Оода эң сөөлгү чаа дериг-херексел-биле туттунган миллион-миллион тууйбуну бүдүрүп турган Элегес-Аксының тууйбу заводу бо хүннерге чедир бүдүн камгалалга турган болза. Ам ындыг чаа дериг-херекселдиг завод Тывага кажан туттунарлы? Ам бөгүн тууйбуну Саян артындан киир сөөртүп тур, ооң

алыр дээш тууйбу тыппайн, чедир туттунмаан бажыңнардан боктанып тур.

Республикага ажыктыг мындыг улуг заводтар карака көзүлдүр-ле төтөгелеттинип турда, ону бажы-биле харыылап орап улуг эрге-дужаалдыг даргалар, экономика, тудуг болгаш үлетпүр сайыттары чүнү көрүп ораныл? Ону чүге камгалап-кадагалап көрбээни, ону кадарар таңныылдар тып чадааны ол бе? Акша-шалыңны төлеп тургаш, тускайлаттынган таңныыл черлери дээш, аңаа хуу кижилер-биле керээ езугаар хуусаа-биле дугуржуп тургаш, чүге кадартааныл? Республика чергелиг бо сеги арткан улуг заводтарны тударыңга чеже акша чарыгдаттынганыл, а ону ажаап-каракааны дээш таңныылга чеже хире акша үнер турганыл? Ону республиканың экономика сайыды

шээрешпес мен. Ону дөрт харыылап орап сайыттарга кандыг-даа хемчег-харысалга онаашпаан боор чүве-дир. Шериг-оол Дизиживич Москвага 10-15 хонук иштинде чугула ажыл-херекти кылгаш, ужуп келгеш, эртенінде дөө Мөңгүн-Тайгада, Тожуда барган турарын дыңнаарла чүве-дир.

Орус чонун “Один в поле на воин” деп үлегер домаанда ханы утка бар болдур ийин. Чүгле Чазак аппарадында улуг-биче албан-дужаалдыг дарга-бошкаларның көвүдээнин чонуну чугаалажып турары анаа эвес болгай. Төңчү чок доктаал-шиитпирлер, чаа-чаа эгелээшкннер, экономиктиг реформалар деп-ле турар, херек кырында экижээн чүве кижжи караанга-даа көзүлбес, чонуну амыдырап-чурттаары хүн келген тудум бадып, контейнерлер чушкаан кижилерниң саны улам-на өзүп турар.

Бир эвес чурттакчы чонну ажыл-биле хандырыбас болза, бистиң тодуг-догаа, бай-шыырак, аас-кежиктиг чурттаарывыс болдунмас, харын-даа, арагалаар, кем-херек үүлгедир чоруктар улам-на кедерээр. Борта кандыг-даа аныяк, бай, чечен-мерген, угаанныг дарга чүнү-даа көдүрүп, сайзырадып шыдавас.

Мен Чазакты бактаар дээш-даа эвес, а Шериг-оол Дизиживичини мактаар дээш эвес бодумнуң эртип келген оруумну, ажыл-агыйымны сактып, ам бо хүнде амыдырал-чуртталганың деннели кудулап келгенинге бодумнуң чамдык бодалдарымны ажык-чарлыг демократияны ажылдап биждим.

Чиктол МЕЧИН,
күш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

тукчу чораан. Тудугга кол-ла айтырыг — ону тудуг материалдары-биле үзүк чокка хандыраы, ол ажыл менээ онаашкан турган. Хандырылга ажылы — кончук

өртек-үнези дендии өскен. Малчыннарда бажың тудар орнунга, өгнү Моолдан садып ап эгеледвис. Хуу чурттакчы чон бажыңында суугузун септеп

санап-түңнеп көргөн бе?

Бүгү-ле чедер-четпес ажылдарга чүгле Чазак Даргазы Шериг-оол Ооржак буруулуг бооп кээрге, мен черле чөп-

НАЗЫНЫНГА ЧАЛЫНМАС

Амыдыралга туруштуг, чурттап келген назынында чуртунга, чонунга төлептиг күш-ажылы-биле бараан болуп келген күш-ажылдың хоочуннары бистиң аравыста эвээш эвес. Тыва Республиканың юбилейиниң бүдүүзүндө оларның мурнунга мөгейип, ажыл-ижин, амыдыралчы эрткен оруун сактыры артык эвес. Ындыг кижилерниң бирээзинге — Бүлчүн Дойнуровна Хемер-оол дөрт-ла хамааржыр.

Ол 1933 чылдың декабрьда Тываның каас-чараш бойдус чурумалдыг Бай-Тайганың Кара-Хөлге төрүттүнген. Кижиниң төрүттүнген чериниң бойдузу ооң салым-чолунга салдарлыг болур деп философчу угаадыг бар. Ынчангаш төрөөн хемги Алаш ышкаш өткүт үнүг, өдө-чара, эрес-шогаа болганы ол боор. Ооң амыдыралы, ажыл-ижи Тываның Россияның составынга каттыжып киргениниң соонда болган чаартылгалар-биле тудуш холбаалыг. Ооң адазы кончук төлептиг кижжи, бүгү назынында Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Мөңгүн-Тайга кожууннарда кожпо шугумунга ажылдап чораан.

Бүлчүн Дойнуровна 1951 чылда Кызылдың башкы училищезин дооскаш, Барыын-Хемчик кожууннуң Хөндөлөгө эге

класстар башкызы болуп амыдыралчы оруун эгелээн. Барыын-Хемчик кожууннуң школаларыңга 19 чыл иштинде башкылап келгеш, кожууннуң эң эки ажылдыг башкыларының санынга кирип, республиканың хүндүлөл самбыразыңга 4 удаа кирген. Школаларга хөй чылда ажылдаанын база удуртукчу ажылга салым-чаяанын өөренип көргөш, 1970 чылда Кара-Хөл ортумаак школызының директорунга ажылдаары-биле чоруткан. Көдээ школаның ажылын билдигил удуртуп, өөреникчилерниң билииниң шынарынче онза кичээңгейни угландырып, школының ажыл-агый айтырыгларын тус чернин удуртулгазы-биле бир демниг шиитпирлеп, оларның деткимче-дузазы-биле хөй ажылдарны кылган.

Ооң чон-биле ажылдап билер организаакчы аргалыын өөренип көргөш, 1972 чылда партия райкомунуң аппарадынга ажылдаарын сүмелээн. Ол үениң негелдези ындыг турган, чүгээр-ле ажылдап чоруур кадрларны партия райкомунуң аппарадынче азы удуртукчу ажылдарже депшидип чорудуп турган. Мен бодаарымга, ында кандыг-даа багай чүве чок “кижи өзер, кидис шөйлүр” деп чоннуң чугаазы бар. Райкомнуң аппарадынга 5

чыл ажылдап чорда, кожууннуң амыдырал хандырылга комбинатының ажылы шуудавайн баарга, ооң директорунга ажылдаары-биле чоруткан. Школа директорлап ажылдап чораан болгаш ажыл-агый айтырыгларынга ол белен торулбаан. Ол үеде кожууннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгези көдээ чурттакчыларның амыдыралы-биле дөрт холбашкан, оларның негелдези, чагылары-биле харылзаалыг ажылдаар болгаш чурттакчы чонга ачы-дуза чедирилгезиниң улуг бүдүрүлгези турган. Ооң ажылын удуртуру амыр эвес, хүн бүрүдө чоннуң негелдези-биле холбашкан айтырылгар үзүлбес бүдүрүлгө турган.

Кожууннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгө эргелелин 15 чыл иштинде удуртуп келген Бүлчүн Дойнуровна — хөйүнү кылган удуртукчунун бирээзи. Ону бай-тайгажылар ам-даа сактып чугаалажып чоруур. Кожуун даргазы турган Н.Ч. Ооржактын, республиканың амыдырал хандырылга сайыды турган С.К. Буяндының деткимче-биле кожууннуң бүгү чурттакчылыг суурларыңга тускай төлевилел езугаар чурттакчы чонга ачы-дуза чедирер пунктуларны туттурган. Комбинатты ийи катап улгатты-

рып, ийи аал чурттаар чуртталга бажыңын туттурган.

Кажан ол бүдүрүлгени удуртуп тургаш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүн бедидип, бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның шынарын экижиткенинден амыдырал хандырылга комбинаты республикада мурнакчы ажыл-агыйлыг бүдүрүлгелерниң бирээзи турган. Ооң түңнелинде кожууннуң амыдырал хандырылга бүдүрүлгези чаңгыс эвес удаа республикага 1-ги черни ап, Амыдырал хандырылга ямызының болгаш тус чер үлетпүрүнүң болгаш коммунал-хандырылга бүдүрүлгелериниң ажылдакчыларының профэвилелиниң шилчип чоруур кызыл тугу, акша шаңналын ап турган.

Бүлчүн Дойнуровна чеже-даа удуртур ажылдарга ажылдап чорза, ол хөй-ниити ажылындан кажан-даа ойталавайн чораан. Херээженнер чөвүлелин удуртуп, херээжен чоннуң хөй-ниити ажылынга идекпейлиг чоруун чедип алып, уруглар кижизидилгезинге болгаш өг-бүлөгө оларның ролун көдүрер дээш улуг ажылды кылып чораан. Ылангыя малчын херээжен чоннуң культурлуг амыдыралын көдүреринге төлептиг үлүг-хуузун киирип чораан. Бай-Тайга кожууннуң херээжен чонунда

Бүлчүн Дойнуровнаны танывас кижжи чок деп болур. Ооң ажыл-ижи кезээде чон-биле тудуш чораан болгаш оларның хүндүткелин чедип ап шыдаан-даа.

Төлептиг ие беш ажы-төлдү бут кырынга тургузуп, эртембилигге чедирген. Уругларының адазы башкы кижжи чораан, ол 1978 чылда мөчөөн. Чааскаан хөй ажы-төлдү өстүрүп, өөрөдип келген. Улуг уруу Татьяна Кызылдың башкы институтун дооскан, башкылап ажылдап чоруур. Оон бичизин Надежда Улан-Удэниң культура институтун дооскан, Бай-Тайга кожууннуң культура килдизинде ажылдап чоруур. Оолдары Анатолий, Юрий Кызыл хоорайда ажылдап, чурттап чоруурлар, 12 уйнуктарның хүндүлүг кырган-авазы. Ол хөй ленинчи юбилей медальдың база “Күш-ажылдың хоочуну” медальдың эдилекчизи.

Хөй чылдарда чонунга төлептиг бараан болуп келген Бүлчүн Дойнуровна бо хүннерде 70 харны харлап турар. Алыс боду эрес болгаш ам-даа назынынга чалынмас. Кызыл кожууннуң Каа-Хем суурда мал-маганын тудуп, огород ногааны тарып, хөй ажы-төлүңгө өмөк-дуза болуп чурттап орап.

Хевек ХЕРТЕК.

КАДЫКШЫЛ ДЭЭШ

БУРУНГААР ЧҮТКҮЛДҮГ КОЛЛЕКТИВТЕ

КОМПЬЮТЕР КАДЫККА ХОРАЛЫГ БЕ?

Эмчиң сүмези

Хирургия салбырының эмчилери

Каа-Хем кожунунун төп эмнелгезинде ниитизи-биле 22 дээди, 111 тускай ортумак эртемниг эмчилер база 46 санитаркалар ажылдап турар. Бо улуг коллективти ТР-ниң Кадык камгалалының алдарлыг эмчизи Александр Терентьевич Томочаков 2000 чылдан бээр удуртуп келген. Оон эртеми — акушер-гинеколог. Кол сорулгазы — аарыг кижилерге бүгү тала-биле эки байдалды тургузуп, эмнелгениң ажылдакчыларынга өйшаанда шалынны берген турарын чедиң алыры.

Телевирлиг ачы-дуза чедирилгезин кожунунун Төлээкчилер хуралына бадылаткаш, эмчи хыналдаларындан хөй орулганы кирип ап турар. Чурттакчы чоннун демографтыг көргүзүлгелерин ап көөргө мындыг: 2003 чылдын бо хүннеринге чедир 207 чаштар төрүт-

түнген (2002 чылдын бо үезинде 209 турган), ниитизи-биле 180 кижиге өлгөн (2002 чылда—139), бичии чаштардан 5 кижиге (2002 чылда—9 кижиге) база 1 ие кижиге өлгөн (2002 чылда — чок). Туберкулез аарыындан 2002 чылдын бо үезинде 31 кижиге, оон иштинде 4 бичии чаштар аарып турган болза, бо чылын 26 кижиге, оон иштинде 1 уруг аараан болуп турар. Ниитизи-биле туберкулез аарыындан 2002 чылда 5, а 2003 чылда 6 кижиге өлгөн.

Кезер эмнелге салбырында 3 дээди эртемниг эмчилер ажылдап турар. Тимур Борисович Атабеков 1995 чылда Красноярскиниң эмчи институтун дооскаш, Тывага кээп, Шагаан-Арыгга 6 чыл ажылдаан. 2001 чылдан эгелеп Сарыг-Септе кезер эмчи болуп, чоннун кадыгы дээш туржуп чоруур. Оон ачазы Б.Атабеков — 2000 чылдан бээр бо эмнелгеде хирургия салбырының эргелекчизи. Ол 1969 чылда Ленинградтын 2 дугаар эмчи институтун дооскаш, анаа 1988 чылга чедир ажылдааш, Тывага кээп, Улуг-Хем, Тожу кожунун арга ажылдап каапкан.

Валентина Петровна Шарай-оол — база хирург эмчи. Бо салбырда 27 орун бар. Чылда ортумаа-биле 900 ажыг кижиге чыдып эмнедип турар. 2002 чылда план

езугаар 92, а 173 көрдүмзүн кезишкннерни олар кылган. Аарыгны дүрген тодарадыры-биле Кадык камгалал аймагы япон аппараты, рентген аппаратын, санитарлыг машинаны кожун эмнелгезинге берген. Халда-ырлыг аарыглары болдурбас сорулга-биле чаңгыс катап ажыглаар шприц, халаттарны ажыглап турар.

Ниити аарыглар, педиатр база психиатр эмчилерниң чедишпези ажылга шалтараа-зыннарны таварыштырып турар. 2003 чылда 37 кижиге саргыга ызырткаш аараан (клеточной энцефалит). Бо аарыгга удур тарылганы чылдын-на чорудуп турар.

Гинекология салбырында эмчилер Зинаида Анай-ооловна Куулар, Людмила Каадыр-ооловна Сат иелерниң, чаа төрүтүнген бичии чаштарның кадыгы дээш билиг-мергежилдин хараманмай ажылдап чоруурлар. Акушерка Лариса Борисовна Артына олардан база чыда калбайн, ие-чаштын кадыгы дээш дүн-хүн чок туржуп турар. Божудулга бажынында 12 орун бар, ооң кырынга 10 орун аарыг улус хүлээп алырынга белең. Бо хүннерде чаа божаан 7 кижиниң чүгле 2-зи арткан.

Эмнелгениң кайы-даа өрээлинге кире бээрге, арыг-слиг, эмнедип чыдар улустун эмчилерге хамаарыштыр чугаазы эки. Эп-найыралдыг, бурунгаар чүткүлдүг коллектив чоннун кадыгы дээш улуг күженишкнниг мынчаар ажылдап турар. Римма ЧАВЫНЧАК.

Компьютер техниказы азы өскээр чугаалаарга, персоналдыг электри саналга техниказы (ПЭСТ) бистиң амыдыралымысче быжы-биле ханылап кирип келген. Ынчалза-даа ПЭСТ электростатиктиг, электрелиг болгаш сорунзалыг шөлдерниң үндезини дээрзин утпас уjurлуг бис.

ПЭСТ кадыкка хоралыг рентгенниг, ультрафиолеттиг херелденишкннерни болдурп турар деп теория езузу-биле айтып каан болгай. Ындыг-даа болза амгы үениң дисплейлериниң экраннарын рентген херелдери эртпес шилдер-биле кылып турар. Оон ынай ультрафиолеттиг херелденишкннер эң эрги дисплейлерниң модельдеринден безин илереттинмейн турар. Шенелде лабораториялар боттарының ээлчээнде дозиметрлер-биле дисплейлерден рентген херелдери үнүп турар бе дээрзин хынап турган. Түннелинде билдингени: дисплейлерниң шупту модельдеринде, ак кара болгаш өнүг-даа чуруктарлыында, харын-даа эң эрги модельдеринде безин рентген херелденишкннери чогуур нормазындан ашпайн турар болган. Ынчангаш ПЭСТ ажыгалы кадыкка айыылдыг эвес бооп турар.

Ындыг-даа болза ПЭСТ-ке үр ажылдаарга, баш аарып, карак шылап, нерв үрелип болур. Ынчангаш компьютерлерге иштиг азы чаш уруг эмзирип турар херэеженер ажылдавас болза эки. Уруглар албан черлеринге чаштарның компьютер програмазы-биле ойнаарында үениң хемчээли: 5 харлыг уругларга — 7 минута, 6 харлыгларга — 10 минута болур уjurлуг. Школачылардан бирги классчылар — 10, 2-ден 5 класс чедир — 15, 6-7 классчылар — 20 минута, 8-9 классчылар — 25, 10-11 классчылар 30 минутадан көвүдетпейн ойнаар болза эки.

Компьютер-биле ажылдаар улуг кижилер 1,5-2 шак болгашла 15 минута дыштаныр. Ниити шагзыраашкынны чайладыр дээш дараазында мергежилгелерни каракка кылып болур.

КАРАККА КЫЛЫР БӨЛҮК МЕРГЕЖИЛГЕЛЕР

Ол мергежилгелерни туруп-

даа, олуруп-даа алгаш кылып болур. Экрандан өскээр көрнүп олуруп алгаш, чаңгыс аай дески тынмышаан, дараазында мергежилгелерни шилип күүседир: 1) Карактарның шыңганнарын күштүү-биле басыпшаан, 1-ден 4-ке чедир санап, оларны шийип аар. Оон карактарның шыңганнарын кошкатпышаан, оларны көрүп кээр. Оон 1-ден 6-га чедир санап, ырадыр кайгап олурар (4-5 катап катаптаар). 2) Думчуктун бажынче көрүп алгаш, көрүштү анаа 1-ден 4-ке чедир санап тудар. Каракты шыладып болбас. Оон карактарны ажыткаш, ырадыр 1-ден 6-га чедир санап, ырады көөр (4-5 катап катаптаар). 3) Башты шимчетпейн, карактарны оң талаже көөр база-ла 4-ке чедир санаар. Оон карактарны дорт мурнунче ырады көрүп, 6-га чедир санаар. Оон соонда ол-ла мергежилгени карактарны солагай талаже, өрү, куду көрүп тургаш, катаптап болур (4-5 катап катаптаар). 4) Карактарны төгериктей оң, солагай талаларже көөр. Оон ырады 6-га чедир санап көөр. Оон соонда өрү-куду, оң-солагай талаларже көөр. Оон база-ла ырады көрүп, 6-га чедир санаар (4-5 катап катаптаар).

Компьютерге ажылдаарга, дисплейниң экранының шынары улуг рольду ойнаар. Амгы дисплейлер негелдеге дүгжүп-даа турар болза, ажылдала эргижирээн электри сорунзалыг шөлдери нормадан ажа бээр модельдер бар бооп турар. Ындыг дисплейлерниң шөлдерин эвээжедир дээш бүдүрүлгө черлери тускай экран филтрлерин бүдүрүп үндүрүп турар. Ол филтрлерни экраннарга кедирип ап болур. Ындыг филтрлер чүгле электри сорунзалыг шөлдерни нормадан эрттирбейн турар эвес, экранның көргүзөрин экижидип, каракты шылатпас болур. Эң ылаңгыя Россияда «Эрготех» болгаш «Русский шит» деп фирмаларның үндүрген филтрлери эң эки, өртээ-даа чиик бооп турар.

Ирина МИХАЙЛОВА, ТР-ниң санэпидхайгаарал төвүнүн лаборантызы.

Акушер эмчи Лариса Борисовна Артына.

Ажылы көзүлбес, ынчалза-даа ниитилелдин сайзыралыга, чоннун кадыкшылынга улуг салдарны чедирип чоруур кижилер чоруур. Кызылда республиканың санэпидхайгаарал төвүнде санитар-гигиеналыг шинчилел лабораториязының ажылы ылап-ла ындыг. Ам оларның ажылы-биле таныжа кааптаалынар.

Мээң мурнумда ук лабораторияның эргелекчизи Ольга Юрьевна Ростовцева олурган. «Ажылгыр, биче сеткидиг, дузааргак, бодунун ажылын тергийн эки билер, коллективин дыка онза кылдыр хаара тудуп алган, ол эргелекчилей бээрге, ук лабораторияның ажылы оранчок экижээн» деп Тыва Республиканың күрүениң кол санитар эмчизи Л.М. Ооржактын Ольга Юрьевнаны хуралдарга бола мактаарын дыңнаар турдум. Оон-биле санитар-гигиеналыг шинчилел лабораториязының ажылының дугайын чугаалажы бердивис. Ук лабораторияның ажылының кол углаышкыны — улус ажыл-агыйыга хамааржып хереглеттине бээр: агаар, суг, хөрсүн, аш-чем дээн чижектиг чүүлдерниң анализин кылып, хоралыг, хора чогуң илередири.

ШЫНАРЛЫГ АЪШ-ЧЕМ — КАДЫКШЫЛДЫН ҮНДЕЗИНИ

Ынчангаш оларның ажылы ниитилелдин ажылынга эргежок чугула бооп турар. Ук лаборатория тургустунган хүнүнден эгелээш, та чеже чоннун амыдыралыга хора чедирип болур уржуктарны чайлаткан чүве. «Коллектививис 7 эмчи, ийи лаборантыдан тургустунган, шупту бот-боттары эки билчир, чаңгыс сестен-не чүнү кылырын угаай кааптар, ынчангаш ниити

ажылымыс багай эвес» — деп, ол чугаалады. Үш эмчиде тускай мергежилдин сертификаттары бар, беш эмчи Россияның эмчи академиязының баазазында тускай курстар эртип, билин бедиткен.

Санитар-гигиеналыг шинчилел лабораториязы 4 салбырдан тургустунган. Бир дугаарында аш-чем гигиеназының салбыры. Ында ук коллективте 17

чыл ажылдап чоруур хоочун эмчи Галина Семеновна Гузик биле Ольга Анатольевна Ражковская кады ажылдап, кожуннарда ниити чемненилге, аш-чем бүдүрер бүдүрүлгелерден келгилээн хөй янзы аш-чемниң анализин кылып турарлар. Ийги хоралыг химикаттар, токсикология профилактиказының салбырында эмчилер Ольга Алексеевна Федосенко база

Алена Павловна Чимит олар аш-чем, бүдүрүлгө чиг эттери, нитраттар, пестицидтер, афлотоксинер дээн чижектиг хоралыг бүдүмелдерни, косметикага хереглээр чүүлдерни, ойнаарактарны хынап, кадыкка хора бар, азы чогуң көөр. Оон ынай олар суг, хөрсүнүнү база анализтеп, оларның составында хоралыг чүүлдер бар-чогуң хынап турарлар. Коммунал ажыл-агый гигиеназы салбырында эмчилер Мария Валерьевна Прешкина, Алимаа Каадыр-ооловна Онан, лаборант Ай-Чүрек Базыр-Сатович Сарыглар олар колдуунда суг болгаш хөрсүнүнү хынап турарлар. Күш-ажыл гигиеназының салбырында Ирина Александровна Михайлова кижилерниң ажылдар черлеринде агаарның составын, чырының каракка хоралыг эвезин, компьютерлерниң электри сорунзалыг херелденишкннин хынап турар.

Ынчангаш ук санитар-гигиеналыг шинчилел лабораторияның салбырлары неделяда үстүнде адаттыгын бүдүмел бүрүзүнге 30-36 шенелделерни, 300 шинчилелдерни чорудуп турар.

Борис ОНДАР.

Лаборант Ай-Чүрек Сарыглар биле техник Дмитрий Мельников.

Шаг шаанда Тибетке Сарыг Шажын Лхатотори (VI чүс чыл), Сронцангамбо (VII чүс чыл) хааннарның үезинде эге сайзыралды ап эгелээн турган. Тисрондэвцан хаанның үезинде (755-797 чылдарда) буддист сурталчы индий эртемден Шантиракшита Тибетке чаладып, бо хүннерге дээр балалбас кайгамчык исти арттырганын төөгү чугаалап турар.

Шак-ла ыңдыг кайгамчык үлегер-биле 1992 чылда Тыва Республиканың ынчангы удуртукчузу Шериг-оол Дизижилович Ооржак амгы үениң Дириг Бурганы Чырыткылыг XIV Далай-Ламаны Тываже чалап, XX чүс чылда чурттун төөгүзүнге балалбас исти арттырган. Ол-ла буяныг исти ханыладып, ТР-нин Чазаның Даргазы Шериг-оол Дизижилович Сарыг Шажынның үшкү кол Ыдык XI Богда-Кегээн Чесун Дамба Кудуктуну республикаже чалап, кайгамчыктыг Калачакра Өөредиин эрттирер органы тургузуп, буяныг үүлени кылган.

Кайгамчыктыг Калачакра Өөредиин үезинде Ыдыктыг Богда-Кегээн Алдын Үениң келгенин биске сагындырган-на болгай. Аңаа келген эңме-тикчок чон Калачакра Сагызынының сагылын ап, келир чуртталгазында Шамбала ораныңа төрттүнер чылдагааннарны

боттарына тургузуп алганнар. XXI чүс чылда Россияга база Тывага эң-не төөгүлүг, ыдык уткалыг, кижжи төрөлгөтөнгө база бүгү амылыг бойдуска сүүзүн авырал болган, делегейге амыртайбынның чөлеңгиижи Калачакра Өөредиин чүгле үндезин тывалар эвес, өскээртен келгилээн хөй янзы нация аалчыларның дыңнааны база онзагай. Бурятиядан келген чүдүкчүлөр ТР-нин Чазаның Даргазы Ш.Д.Ооржакка чүрээниң ханызындан өөрүп четтирип турганнар болгай. Өндүр Ыдык Өөредиг ховар дээн суг бойдустуг, 6 меңниг Хой чылында болганы ханы уткалыг.

Хой чылының кыжы чымчак. Чула айы декабрь 14-те чаагайыбиле чаларап келген. Ук Чула айының 14-кү чаазында Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Курүне Думазының дөрткү чыжыңче сонгулдалар эртип, чон эрге-чагыргаларга хамаарыштыр чаа шилилгени кылган. Сонгулдалар эки эрткен.

Кайгамчыктыг Калачакра Өөредиин соонда чуртта байдал чымчак турарын чон эскерип турар. Оон ыңай декабрь 18-те Кызыл хоорайга болур Чула байырлалы база ук ыдыктыг болушкун-биле холбашкан.

ЧУЛА АЙЫ

Тывага Сарыг Шажын Өөредиин каттап Оттушкуну эгелээ-ле 10 чыл ажып турар. Чула байырлалы чылдан чылче улам экижип турар.

Удавас Чаа чыл болгай. Калачакра Өөредиглериниң үезинде Тывага-даа, Европа дипте буддизминиң ораны Калмыкияга-даа каш-каш муң хөй нация чоннар бүгү делегейге арагадары, наркотик-таакты турбазын, бүгүде чон амыр-тайбың, аскежиктиг болзун деп чалбарып турган болгай. Ынчангаш Чаа чыл байырлалының үезинде арагадары, харын-даа эң чымчак шампанское, пиво безин ишпейн байырлаарыңарны сүмелээр-дир мен. Аргалыг-ла болза шиви кеспези база эргежок чугула.

Бо чылын Кызыл хоорайның чагырга даргазы Д.К.Донгактын ава бойдустун шивизин кеспейн, кылымал «шиви-биле» хоорайга байырлал болур черни каастап, шимеп турары улуг үлегер, чаа эгелээшкин бооп турар. Эрги чыл-биле кады арагалаар, таакпылаар чорук кады арлып, Чаа чыл-биле кады чаа кадык амыдырал келирин бүгү чонга күзээр-дир мен.

Николай КУУЛАР.

Чонунга макталдыг чораан

ЧҮРЭЭВИСКЕ АРТАР

Бистиң уруувус Алевтина Чаш-ооловна Ондар аныяк назынандан элекке чарлып чоруткан.

Ол 1960 чылдын апрель 2-де Тыва АССР-ниң Чөөн-Хемчик кожунун Ийме сумузунга күш-ажылчы өг-бүлеге төрүттүнген. 1966 чылда Ийме ортумак школазынче өөренип киргеш, 1976 чылда ону дооскан. Оон ол-ла чылын Кызылдың башкы институтунун физика-математика факультетинче өөренип кирген. Ону чедишкенин доосканының соонда өөренип чорааны Ийме ортумак школазынга күш-ажыл кичээли башкылап ажылдай берген. Ажылдай чораан үезинде кызымак, биче сеткилдиг бооп, өөреникчилерниң-даа, ада-иелерниң-даа аразыңа хүндүткелдиг чораан. Экиргек, дузааргак, кевин херекчок чүүлдер дээш мунгаравас, үргүлчү хөглүг, чугаакыр боорга, эш-өөрү, чонуда аңаа ынак чораан.

Ындыг хай болу бээрин билбээн бис. Уруувус ажыл-херек айы-биле Кызыл кирип бар чорааш, бажынче хан чүгүргеш,

чок болган. Күжүр кызывысты ажаарыңа Ийме суурувустун чону, школа, эмнелге, «Кызыл-Чыраа» КУБ-тун коллективи дээш, бүгү-ле албан, организация черлери дыка-ла эки киришти. Ол дээш чонувуска четтиргенивис илередип тур бис. Уруувус чеже-даа чок болган болза, эш-өөрү, чонунун бистин сеткиливис чылдып чорууру ышкаш, чүрээвиске кезээде артар.

Ада-иези, төрелдери.

Алексей Чойгаан-оолович МОНГУШ

2003 чылдын декабрь 12-де Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаты **Алексей Чойгаан-оолович Монгуш** элекке мөчээн.

Ол 1952 чылда Ак-Довурак хоорайга төрүттүнген. Ак-Довурак ортумак школазын дооскан соонда Кызылда политехниктиг техникумга өөренип кирген. Күш-ажылчы намдарын 1973 чылда «Тыва даг-дүгү тудуг» эргелелинге мастер бооп эгелээн. Оон соонда «Тыва даг-дүгү» комбинаттын транспорт цегинге чолачылап ажылдаан.

1988 чылда чуртталга бажың-

нарын септээр болгаш тудар «Найырал» деп биче бүдүрүлгени үндезилеп тургускан. 1992 чылда арат ажил-агылын тургузуп баштаан. Ол спорт болгаш культура хемчеглерин деткип, хөй уругларлыг болгаш чедимче эвээш өг-бүлелерге материалдыг дузаламчыны доктаамал көргүзүп келген.

Алексей Чойгаан-оолович Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаты апаргаш, Ак-Довурактын Төп №46 округунун сонгукчуларының делеглерин, саналдарын кичээнге-биле көрүп, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының хуралдарының ба-тус чер бот-башкарылганының айтырыгыларының талазы-биле комитеттин ажылынга идепкейлиг киржип келген.

А.Ч. Монгуштун элекке мөчээниң ханы кажыдап, оон төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илереттис.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазы.

ТР-ниң Чазак Даргазының Канцеляриязының коллективи хөй-ниити, политиктиг партиялар болгаш организациялар талазы-биле эргелелдин килдис начальниги Ольга Павловна Чупинага оон адазы **Павел Сергеевич Санниковтун** мөчээни-биле ханы кажыдалды илередип тур.

ТР-ниң Чазак Ада-чурттун Улуг дайынының хоочуну **Павел Сергеевич Санниковтун** мөчээни-биле оон төрелдеринге болгаш чоок кижилеринге ханы кажыдалды илередип тур.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазы Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаты Марина Байыровна Монгушка оон өөнүн ээзи Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаты **Алексей Чойгаан-оолович Монгуштун** элекке мөчээни-биле ханы кажыдалды илередип тур.

ТӨРҮТТҮНГЕН ХҮНҮҢЕР-БИЛЕ!

Эрзин кожунун Төлээлекчилер хуралы, кожун чагыргазы Тыва Республиканың болгаш РФ-тин алдарлыг артизи **Демир-оол Бадарчиевич КЕЖИКТИГНИН** 50 харлаан юбилейи-биле изиг байыр чедирбишаан, оон чогадыкчы уран талантызынга чоргаарланып, моон-даа соңгаар чедишкенин, өг-бүлөзүңге аас-кежиин, кадыкшылды күзеп тур.

КЕШТЕР САДЫП АП ТУР БИС

«Саяннар-М» КХН киш, диин кештерин садып ап турар. Адреси: Кызылда Пролетарская, 238, Каменистая, 15. Телефоннар: 3-85-79, 3-84-82, 3-16-58. Сарыг-Септе переулук Восточный, 16. Тел. 8-232-22-890, Туранда 8-235-2-13-70.

УЛУСЧУ ЭМНЕКЧИ ЧАЛАП ТУР

«Кызыл» аалчылар бажыңының №220 өрээлинде силерни магистр, улусчу эмнекчи, психолог, хиромант эмчи хүлээп ап турар. Ол адыштан шинчилеп көргеш, амы-тынны айыыл-халаптан кичээндирип, хай-бачытты, каргыш-чатканы чайладыр, бажың-балгатты арыглаар. Төлге салыр. Ижин-баар, гайморит, импотенция, гепатит болгаш өске-даа аарыгларны эмнээр. Чөпшээрели бар.

ЭМНЕРНИ САДЫП АЛЫҢАР!

Мал ажил-агылыг биче бүдүрүлгелерниң, хууда мал өстүрүп турар чоннун, мал аарыңа удур демисел станциязының кичээнге!

«Зоветснаб» КХН шээр болгаш бода малдың, хаван-дагаа болгаш ыт-двис аарыгларыңа удур эмнээр эмнерни болгаш херекселдерни садып турар.

Кодурга удур «Аверсект-2»-нин өртээ чиик.

Кээр адреси: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, бажың №19. Харылзажыр телефону: 5-35-65.

«Шын» солунну дамчыштыр

Бистиң ынак эживис, акывыс, ача-выс, дунмавыс **Колхозлай Кууларович Кызылды** сөөлгү орукче үдежи, качыгдалдың берге хүннеринде ажыг-шүжүүвүстү бистиң-биле үлежи, моральдыг болгаш материалдыг деткимчени көргүскен бүгү чонувуска, кожун болгаш Суг-Аксы, Бора-Тайга суму чагыргаларыңа, кожунун өөредилге, культура, төп эмнелге, поликлиника коллективтеринге, ТР-ниң Улуг Хуралының депутаты **Ө.Х. Ондарга**, Суг-Аксының культура төвүнүн, уран чүүл школазының ажылдакчыларыңа, назы четпээнернин школадан дашкаар клувунда эш-өөрүңге, хөй санныг төрелдеривиске, кудаларывыска, кожунун девискээр сонгулда комиссиязыңа, эш-өөрүвүске четтиргенивисти «Шын» солунну дамчыштыр илереттис.

Эжи, уруглары, чоок кижилери.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазак. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91. **КИЛДИСТЕР:** ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, көдээ ажил-агы, үлетпур килдистер — 1-17-09. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама. **Тираж 7551. Чагыг 146.**

АГАР САНЫВЫС: № 4070381040000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 3010181060000000729 БИК 049304729. Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң талазы-биле хоойлужулууганын чорудулгазынга контроль болгаш бүрүткелиниң Тыва девискээр эргелелинге бүрүткеттинген. Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007. ТР-ниң парлалга болгаш информация куркомитетиниң типографиязынга парлаан. (Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1). Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харылылар.

ШЫН

e-mail: shyn@tuva.ru Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.